

**Szocialista urbanizáció
a hetvenes-nyolcvanas években
Az átmeneti életformákban működő
stabilizációs stratégiák vizsgálata
a Csíki medencében¹**

A tanulmány fölépítése:

1. A téma jelzése
2. A kutatás adatai, célja, várható eredményei
3. A régió bemutatása
4. A kutatás mozzanatai
5. A stabilizációs stratégiák feltételrendszeréről
6. A stabilizációs stratégiák megjelenése és működése
7. A régióra jellemző életformaváltási modell
8. Zárómegjegyzések

¹ A tanulmány a *Stabilizációs stratégiák az urbanizációs folyamatban 1968-1989* c. kutatási program Zárótanulmányaként készült 1991-ben, összeállította Biró A. Zoltán. A kutatást a Teleki László Alapítvány Magyarországi Kutató Intézete támogatta. Témavezető: Fejős Zoltán.

1. A téma jelzése

Kutatásunk kiindulópontját tulajdonképpen egy olyan empirikus megfigyelés képezte, amellyel terepmunkánk során szinte naponta szembekerültünk. E tapasztalat lényege a következőkben foglalható röviden össze: az államhatalom által kikényszerített, erőltetett ütemű életformaváltás erős kihívást jelentett az ebben a régióban általános életformára nézve. E kihívás erősségét a mobilitással foglalkozó kutatások sem regisztrálták, s elsősorban azért nem, mert figyelmük - a változások paramétereinek számbavétele, mérése mellett - nem terjedt ki a megtámadott életforma természetére is. Az erőltetett urbanizáció - amelyet a mindennapi életvezetés szintjén maguk az érintettek is jelentős mértékben felvállaltak - vagy legalábbis szándékukban állt felvállalni - az ebben a régióban domináns életformának az érvényességét kérdőjelezte meg, ezért nem csupán a központi fejlesztési erőforrások kimerülése okolható azért, hogy maga a tervezett változás alaposan elhúzódtott. Empirikus megfigyeléseink sokasága is amellet érvel, hogy a változás sodrába belekényszerített egyének, családok, kisközösségek - az egzisztenciájukat általában megkérdőjelező kihívással szemben - mintegy öntudatlanul is egész sor stabilizációs manőverhez folyamodtak. A mindennapi életvezetés sok területén - pl. az időbeosztás, a személyes tér kiépítése, a tárgyhasználat, az ünnepek világa, a nevelés, a személyközi kapcsolatok kiépítése és fenntartása stb. - próbáltak olyan életvilágépítési stratégiákat érvényesíteni, amelyek a félig vagy csak negyedéig megtett úton a stabilitás érzésének/tudásának megteremtésére tettek kísérletet.

Az átmenet állandósulása (erre a magyar szakirodalomban a budapesti agglomeráció kapcsán tettek először utalást, vö: Fejős Zoltán - Niedermüller Péter: Témák és irányzatok a városok antropológiai-néprajzi kutatásában. Valóság 1978.2. 48-59) több okból is megérdemli az alaposabb vizsgálatot.

Mindenekelőtt hasznos információkat nyújthat a mindennapi élet szerveződési formáiról. De ennek az életformaváltási folyamatnak a vizsgálata egyben arra is rákényszerít, hogy - a sztereotípiákon túllépve - újra és újra feltegyük a falusi társadalom milyenségének a kérdését. Ami talán a legfontosabb eredménye lehet egy ilyen elemzéssorozatnak: a kényszerhelyzetben született - s a mindennapi életvilágépítés síkján megragadható - reakciósorozatban megfigyelhetők az erre a régióra jellemző kultúraépítési paradigmák jellemvonásai. Az erőltetett életformaváltás mint krízishelyzet láthatóvá tette a vizsgált régió

társadalmának egyébként rejtett működési rendszerét.

2. A kutatás adatai, célja, várható eredményei

A stabilizációs kísérletek nagy számára és vélhető fontosságára utaló empirikus megfigyelések, valamint az előbbieken jelzett, várhatóan előnyös metodológiai előnyök késztettek arra, hogy e térség életformaváltási folyamataival részletekbe menően is foglalkozzunk. Az évek során elvégzett esetleírások mikroelemzései, rövidebb lefutású kutatási programok (ezek nagy része nyomtatásban nem jelent meg) a következő fontosabb területeket érintették: a fizikai tér beélése, a személyes tér megteremtése, a tárgyi környezet kiépítése, a szemtől-szembe típusú kapcsolatok paradigmái elemzése, a változás sodrába belekerült családok életvezetése, a szülő-gyermek kapcsolat, az emlékezési gyakorlat paradigmája és funkciói, mikro-közösségek létrejöttének mechanizmusai stb. A sokféle irányultságú, többféle módszertani eljárást és szempontot hasznosító előmunkálatok tették lehetővé számunkra azt, hogy módszeresebben elemezzük a jelenségkör már említett egyik központi összetevőjét, a mindennapi életvilágépítési gyakorlatban jelentkező stabilizációs stratégiák működését. Módszerként - s ez sajátos "benszülött" kutatói stratégiákból származott - a résztvevő megfigyelést, az oral-history típusú anyagok gyűjtését, valamint a konkrét tér- és időkoordinátákkal jellemezhető események antropológiai elemzését alkalmaztuk. Kutatásunk közvetlen célja az volt, hogy (1) körvonalazzuk az ebben a régióban alkalmazott stabilizációs stratégiákat, következő lépésben pedig (2) értelmezéseket alkossunk arra vonatkozóan, hogy milyen feltételháló termeli újra és újra naponta a stratégiákat, illetve (3) milyen módon működnek a szóbanforgó stratégiák. Ez a hármas célkitűzésű kutatási program kétféle konkrét eredmény lehetőségét vetítette előre.

Elsősorban a csiki régióra jellemző életformaváltási modell körvonalazását ígérte, másodsorban pedig válaszváltozatokat ígért arra az alapvető kérdésre, hogy az eröltett életformaváltás ebben a régióban rögzíthető formái milyen várható folyamatokat jelezhetnek. Antropológiai elemzési gyakorlatokban a projekció, a vizsgált társadalmi jelenség várható alakulásának előrejelzése központi helyet foglal el, s ezt a mozzanatot e kutatás keretében is kiemelt fontosságúnak tekintettük.

3. A régió bemutatása

A Csíki-medence Hargita megye három nagy tájegységének (Csík, Gyergyó, Udvarhely) egyike. Bár az Alcsík, Középcsik, Felcsík felosztás a medencéről alkotott mentális képekben is erősen tükröződik, az egyetlen kiemelt fontosságú centrum (Csíkszereda) működése folytán az életformaváltási folyamatok a kisebb régiók szerint nem mutatnak specifikus vonásokat. Ez a tájegység struktúrájában sokban hasonlít a Székelyföld több olyan tájegységéhez, amelyet egy éppen épülő, alakuló kisváros és a vonzáskörzetében elhelyezkedő, ingázó buszokkal és vonatokkal "befogható" vidék alkot. E tájegységek igen lényeges vonása, hogy a centrumban lévő város nem rendelkezik a polgári élet hagyományával, vagy ha létezik is ilyen hagyomány, az olyan kisméretű, hogy a beáramló vidék elől teljesen a családi, baráti körbe szorul vissza. Ezek a városok - és ennek jellegzetes példája Csíkszereda - maguk is az erőltetett életformaváltási folyamat során váltak várossá. Mivel nem voltak eleve "kész" városok, ezért lényegében semmiféle lényeges hatást nem gyakorolhattak a beköltözőkre/bejárókra, a város olyan várossá vált, amilyenné a beköltözők és a naponta, hetente bejárók tömegei tették. Csíkszereda az 1968-as területrendezés idején (ekkor vált a város megyeszékhellyé) 13 000 lakossal rendelkezett, ez a szám 1989-re 50 000-re emelkedett. A növekvés - igen kis százaléktól eltekintve - a környékbeli falvak lakosságából, illetve a beköltözött családok gyarapodásából származik. Ezenkívül naponta közel 25 000 ingázó jön a városba, s ez nem elhanyagolható mértékben szól bele a városkép alakulásába. A vizsgált régió életformaváltási folyamataihoz tartozik a községközpontok fejlődése, valamint a községközponttal szemben minden hatalmukat és jogukat elvesztő falvak fokozatos háttérbeszorulása is.

A tájegység napi működése egyféle pulzáló mozgással írható le: a központi mag a tájegység minden elemére kiterjedő szívó-kiengedő hatást gyakorol (s ez nem csupán az ingázó személyekre értendő, hanem a mindennapi életvilág sok más elemére is. Egy-egy településnek a régióban elfoglalt szimbolikus helyét a pulzáló mozgásban való részvétel mértéke, jellege adja meg. E helyen csupán azt emelnénk ki, hogy az úgynevezett "városiasság", mint a pulzáló gyakorlat gerjesztője és centruma nem annyira fizikai mivoltában (pl. maga a fizikai értelemben vett település) válik a mindennapi élet szervezőelvévé, hanem sokkal inkább a ráirányuló, a fókusz által életrehívott napi térhasználat, időbeosztás, tárgyhasználat, kapcsolatteremtési és fenntartási gyakorlatok révén. Az antropológiai

eseményelemzések arra világítanak rá, hogy ebben a régióban nem a fizikai értelemben vett város az igazi város, hanem az a kognitív sémákban és mindennapi rutinokban tettenérhető, nem fizikai határokkal körvonalazható (nem "fix") entitás, amelyet a már említett napi pulzáló gyakorlat termelt ki és alakít tovább. Amikor tehát életmódváltozásokról, urbanizálódásról beszélünk e régió kapcsán, akkor nem célravezető egy olyan, fizikai valóságban körülhatárolható, megragadható városra gondolnunk, amely a maga módján befogadja és megemészti a rá irányuló külső ingereket, illetve a maga tulajdonságait szétsugározza környezetében. Ebben a régióban a város nem konkrét entitás, hanem az éppen lejátszódó folyamatok során termelődő entitás. Adottság és vonatkozási keret egyidőben, s mint ilyen, alakulóban, változóban van. A térben, a róla való beszélésben, a mindennapi viselkedési rutinokban egy-egy szelete látható ugyan, de egészét - egy rá-irányuló, megközelítő jellegű interpretáció formájában - csak a ráirányuló mindennapi praxis mentén írhatjuk le. A konkrét, fizikai határok hiánya ellenére ez a "város" nem fantom-képződmény, hanem nagyon is valóságos. De minden értelmezési kísérletet zsákutcába vezethet az, ha ezt a kognitív sémákban és mindennapi cselekvési rutinokban feloldott "várost" csak közvetlenül tapasztalható fizikai mivoltában kezeljük, és különösen nagyot tévedhetünk akkor, ha egy ilyen önkényesen körvonalazott egzakt városképet a társadalmi folyamatok vizsgálatakor vonatkozási vagy értelmezési háttérként használunk. Eseményelemzéseink révén igyekszünk ezt a kutatási gyakorlatokban sokszor beugró csapdát elkerülni, s bár a kétféle megközelítés összehasonlítására ezúttal nem keríthetünk sort, már tanulmányunk elején igyekszünk az olvasó figyelmét felhívni az általunk választott megközelítési szempontokra. Azért is fontosnak tartjuk ezt, mert a magyar nyelven közzétett városkutatások "fizikai" városképpel operálnak, s feltehető, hogy bizonyos esetekben okkal teszik ezt. Az általunk vizsgált régióban azonban csak ilyen aszimptotikus módon megragadható, csak interpretációk révén valószínűsíthető "városok" működnek, s ez a tény az urbanizációs tanulmányokon edzett olvasói rutin számára nehézséget jelenthet.

4. A kutatás mozzanatai

Amint a bevezetőben már jeleztük, munkacsoportunk tagjai a stabilizációs stratégiákat először az empirikus megfigyelés szintjén rögzítették és írták le. Ezen a ponton még nem törekedtek sem a jelenség,

sem a fogalom pontos körülhatárolására. A jelenség egyre részletesebb, kidolgozottabb "képét" a stabilizációs stratégiáknak teret adó mindennapi események elemzése során tapasztalt, az életvilágépítés módozataiban érvényesülő strukturális egybeesések nyomán alakították ki, miközben az újabb és újabb elemzések fokozatosan bontották le és konkretizálták a kiindulópontul szolgáló diffúz utaláseggyüttest. Ebben a koncepiálási folyamatban (amely egyben a használhatónak mutakozó interpretációs eljárások egyfajta kiszűrését is jelentette) jelentős szerepet játszottak azok az eseményelemzések és rövid tanulmányok, amelyek az ingázó busz világára, a hangkörnyezet elemzésére, a tárgyi környezet létrehozásának modelljeire, a személyközi kapcsolatok ökológiájára irányultak. Az ezekben a témakörökben végzett mélyebb elemzések már a stabilizációs stratégiák implicit fogalmával operáltak.

Elemzéseinkben stabilizációs stratégiának tekintjük a mindennapi életvilágépítés azon mozzanatait, amelyek az életforma folyamatos változtatására irányuló két fő tendenciával szemben (ezek egyike a fentről gyakorolt erőltetett átépítés, másika az ágensek által kitermelt, húzószerepet betöltő város-kép) az állandóság érzetét/tudatát igyekeznek megteremteni. Olyan események hordozzák ezeket a stratégiákat, amelyek jól érzékelhetően kiemelkednek a folytonos változás teréből és idejéből, saját maguk számára saját teret és időt hoznak létre. Ennek nyomán minden ilyen esemény "megemeltté" válik, s ez a sajátos, az ünnepek életvilágépítésére jellemző patetikum az, ami ezeket az eseményeket viszonylag könnyen fölismerhetővé teszi. (Nyilván nem véletlen, hogy az ünnepek nagy része is beletartozik a stabilizációs stratégiákat kitermelő/éltető események sorába.)

Ennek az életvilágépítési gyakorlatnak legfontosabb eleme a distanciatermelés (részletes kifejtését lásd a 6. pontnál): olyan környezetteremtési fogásokkal él az ilyen esemény, amelyek a váltás folyamatából kiemelik. Az eltávolítás mértéke egyben meghatározza az eseményben életrekelő stabilizációs stratégiák erejét, életformabefolyásoló funkcióját is. Minél jobban sikerült az eltávolítás, annál nagyobb tér nyílik az így megteremtett "szabad" közegben a stabilizációs stratégiák számára. Jól látszik ez például az olyan családi ünnep esetében, amelyben az ünnep falusi környezetbe való visszahelyezése, a falusi rokonság kitüntetett szerepeltetése, a tegnapi ünnepi rítusok látványos fölelevenítése, az öltözet kiemelése stb. a változás folyamatáról való igen nagymértékű távolságot teremt meg, s ezzel lehetőséget nyújt az esemény folyamán a stabilizációs

stratégiák "szabadulására": olyan szavakból, gesztusokból, tárgyakból, viszonyulási módokból épül ki az esemény környezete, és oly módon épül ki, hogy az jelentős mértékben átsugározhat az esemény előtti és utáni mindennapi életbe, tehát a folytonos változás terébe és idejébe.

Munkacsoportunk a már említett területeken több olyan, konkrét tér- és időbeli paraméterekkel jellemezhető életvilágépítési gyakorlatot írt le, amelyekben a stabilizációs stratégiák életre kelhettek, működhettek. Néhány átfogóbb jellegű tanulmányban pedig részleteiben is elemeztek néhány ilyen gyakorlatot.

A fentebb jelzett elemzések mellett azonban figyelniünk kellett arra is, hogy a változási folyamat adott paraméterei mellett milyen feltételek termelték ki a "megemelt" eseményeket. Ez a kérdés roppant összetettnek bizonyult, mivel erre a régióra vonatkozóan kutatási programunk beindulásáig nem volt pontos kép magáról a változási folyamatról sem. A változási folyamat egyik elemének - a fentről diktált életformaváltásnak - a körvonalazása meglehetősen hosszas (és munkacsoportunk tevékenységétől részben távolálló) statisztikai-szociológiai felmérések elvégzését kívánta meg. Mivel az adatok összegyűjtésére és feldolgozására szakosodott megyei hivatalok adatbázisát általában nem lehetett megbízhatónak tekinteni, a szűkebb értelemben vett urbanizációs folyamatra vonatkozó adatokat (pl. a lakosság összetétele, foglalkozási megoszlása, ingázási volumenek és irányok, iskolahálózat, kulturális infrastruktúra, úthálózat, iparfejlesztés stb.) csak az egyes néptanácsi regiszterek feldolgozása során kaphattuk meg. Bár ezen a szinten is mutatkoznak hiányosságok, torzítások, tekintettel arra, hogy a hibák forrása csak a bejegyzés során történhetett (s nem került sor "irányított" feldolgozásokra, összesítésekre), ez a meglehetősen időigényes munka viszonylag hiteles kép megalkotásához segített hozzá.

Ami viszont a folyamatos változás második összetevőjét illeti (ti. a mentális kép szintjén megteremtett és húzóerőként működő "város" hatása), ennek részletekbe menő elemzése külön kutatási programot kívánt volna meg, ezért - bár többször foglalkoztunk a jelenséggel - összegező munkánk során csak részben alapozhattunk rá. Mindezt azért is hangsúlyozzuk, mert a stabilizációs stratégiák működésére vonatkozó interpretációkat nem tekintjük kimerítőeknek és teljeskörűeknek. A kutatás jelenlegi pontján lehetőség nyílik egy átfogó jellegű interpretációra, ez azonban egyes részterületek elemzésével tovább finomítható, esetleg korrigálható. Szükségesnek tartjuk azt is hangsúlyozni, hogy mivel a változási folyamat már jelzett "belső" összetevőjéről alkotott ismereteink részletesek, a

változási modell egészére vonatkozó interpretációink jelentős részben a stabilizációs stratégiákat tartalmazó események antropológiai elemzéseiből táplálkozik.

Antropológiáról lévén szó, módszertani szempontból két tájékoztató jellegű megjegyzést kell itt tennünk. Egyrészt azt, hogy az elemzések tárgyául szolgáló események kiválasztása és körülhatárolása céljára a változás folyamatáról való distanciateremtési gesztust, illetve a már szintén jelzett "megemeltség"-jellegét vettük tekintetbe. Mivel nem az ilyen jellegű események fogalmi körülhatárolása és valamiféle tipologizálása volt a célunk, hanem az eseményekben kialakuló, működő stabilizációs stratégiák működésének vizsgálata, ezért olyan események sorozatát vettük alapul, amelyek egyértelműen távolsághozteremtést gyakoroltak. Másodsorban pedig: igyekeztünk rekonstruálni az ilyen konkrét tér- és időbeli paraméterekkel jellemezhető események kiépülési gyakorlatát. Ahogyan egy-egy ilyen esemény fölépül, abban maga a stabilizációs stratégia konkretizálódása érhető tetten. E stratégiák előfordulási feltételeinek, helyeinek és működési módozatainak vizsgálata - meggyőződésünk szerint - olyan eredményekhez vezethet, amelyek támpontokat adhatnak a folytonos változással szembeni mai és holnapi magatartások körvonalazásához is.

5. A stabilizációs stratégiák feltételrendszeréről

Bár a kutatás a fordított utat járta be, mégis célszerűnek tartjuk, hogy mielőtt a stabilizációs stratégiák működésének bemutatására sort kerítenénk, röviden mutassuk be az ezeket a stratégiákat életrehívó, fenntartó feltételrendszer néhány vonását. Az előbbi pont tárgyalása során már utalás történt arra, hogy a folyamatos változás két faktor révén került folyamatosan előtérbe. Egyfelől az állami adminisztráció és településfejlesztési politika által diktált változási ritmus, másfelől pedig az urbanizációs folyamatban termelődött város-kép húzóereje gyakorolt erőteljes hatást a célbavett életformára. Abban, hogy a változás kettős kényszere és erőteljes ritmusa ellenében stabilizációs stratégiák alakulhattak ki (s ezek a változás sodrába tartozó mindennapi élethelyzetekre is erőteljes befolyást gyakorolhattak), többféle tényező játszott közre. Ezek a tényezők gyakran fölerősítették, kiegészítették egymást, sajátos éltető környezetet alkotva a stabilizációs stratégiák létrejötté és működése számára. Jelen tanulmány keretében csupán a fontosabbakat mutatjuk be, előre jelezve azt is, hogy a felsorolás nem jelöl egyben fontossági sorrendet is.

a.) A falu világára irányuló életformaváltási kényszer különböző időpontokban és különböző mértékben érintette a nem és életkor szerinti rétegeket. Tovább erősítette ezt az életformaváltási aszinkront az a tény, hogy az urbanizálódás sok kulcsfontosságú elemének (munkahely kiválasztása, lakásszerzés, lakberendezési tárgyak vásárlása stb.) nem voltak szolgáltatás-jellegű, jól működő csatornái. Ezért a személyes ambíciók, a személyes kapcsolatok, illetve a véletlen események igen nagy szerephez jutottak. Az ügyintézés nagyfokú "balkanizálódása" jelentős mértékben közrejátszott abban, hogy az egyébként egy időpontban, egy ritmusban változtatók között is aszinkron alakuljon ki.

Ez a generációs és nemek szerinti életformaváltási aszinkron nyilvánvaló, következményei azonban már sokkal kevésbé azok. A váltás eltérő mértéke és ritmusa ugyanis zavart okozott a személyes mindennapi életesemények szimbolikus lereagálásának síkján. Mivel a falu életvilágában az életesemények szimbolikus lereagálásai alapvetően nyilvános jellegűek (ti. az egyén mindig a falu egészéhez méri magát, illetve saját magát a falu róla alkotott tudásháttere előtt kell elhelyezze), mindenki arra törekszik, hogy a vele történt fontos események valamilyen módon - ha lehet a rutinszerű beszélgetési alkalmak révén - belekerüljenek a falu kommunikációs terébe. Az urbanizációs aszinkron már azzal is összezavarta ezt a gyakorlatot, hogy a munkaidő és az utazási alkalom megszervezésével szétörte a kommunikációs hálóba való belépés jól begyakorolt formáit. Az egyéni életesemények szimbolikus lereagálásának napi rutinjai számára azonban az okozta a legnagyobb gondot, hogy az aszinkron nyomán a személyes életesemények összemérhetetlenné, lereagálhatatlanná váltak. Amit egyvalaki átélt, az idegen volt a másik számára és fordítva. Átfordítási kódok hiányában (vö: az antropológiai szakirodalomnak a small scale típusú közösségekkel kapcsolatos idevágó fejtegetéseit) a megszokott utalásos eljárások nem idézhették fel mások számára az átélt személyes életeseményt. Az élmény már nem volt közös, így az eddig jól bevált utalásrendszer alkalmazhatatlannak bizonyult, s ezért a még meglévő kommunikációs alkalmakban sem sikerülhetett megnyugtató módon elhelyezni a személyes életeseményt. Ebben a kritikusan nevezhető helyzetben (tekintettel arra, hogy az életesemények szimbolikus elhelyezésére mindig szükség van) csak egyetlen megoldás kínálkozott. Az éppen aktuális személyes életesemények jórészt meg nem történtnek kellett tekinteni, illetve átmenetileg le kellett mondani szimbolikus elhelyezésükről, s vissza kellett nyúlni azokhoz a tegnapi életformára jellemző közösségi

eseményekhez (ünnepek, rituális munkaalkalmak, kapcsolattartási formák stb.), amelyek jól begyakorolt rituáléjuk révén a falu nyilvánossága előtti személyes megmérettetés szinterei voltak. Ezek a felelevenített eseménytípusok - ha nem is biztosították az éppen aktuális személyes életesemény megfelelő lereagálását - legalább megteremtették azt az érzést/hangulatot, hogy a lereagálás megszokott kerete ép, és benne - elvben - az éppen aktuális személyes életesemény is elhelyezhető. Nem a hagyományokhoz való ragaszkodás, nem a megszokás, nem a nosztalgia keltette életre ezeket a tegnapi eseménytípusokat, hanem a nagyon is elemi kényszer: ezek mutatkoztak az egyetlen olyan menedéknek, amelyekben a személyes életesemények - potenciálisan - elhelyezhetőnek tűntek. Hogy ez az elhelyezés végbement-e vagy sem, az már más kérdés, mint ahogy az is, hogy mind a hatalom, mind pedig a vidék értelmiségi rétege erre a kényszerre hagyományápolás címén igyekezett rájátszani. Számunkra itt csupán annak a megállapítása fontos, hogy az urbanizációs aszinkron a változás sodrába belekerült egyéneket egyes tegnapi eseménytípusok kiemelt jellegű felelevenítésére és továbbéltetésére kényszerített, s ezek a rekonstruált vagy felelevenített formák a stabilizációs stratégiák számára kitűnő táptalajt jelentettek.

b.) Ha az elmúlt két évtized urbanizációs folyamatainak számadatait nézzük (s ezt még kiegészítjük az erőltetett városfejlesztést kísérő törvények, rendelkezések, belső utasítások tanulmányozásával), akkor hamarosan nyilvánvalóvá válik számunkra, hogy "szocialista városfejlesztés" címke alatt egyfajta húzd meg - ereszd meg játék folyt. A külső kényszer hullámszerű mozgása olyan bizonytalanságot termelt, amelynek ellenében csak az egyéni, illetve a személyes kapcsolathálókból rejlő erőforrásokat lehetett mozgósítani. A fentről vezényelt életformaváltási folyamatoknak a legfontosabb tulajdonsága egy negatívumban érhető tetten: nem rendelkezett olyan objektív, az egyén számára átlátható paraméterekkel, amelyek a kis lépésekre lebontott, időben és térben elhelyezett egyéni váltási stratégiák kidolgozását, illetve megjátszását lehetővé tették volna. Ezért a változás sodrába belekerült egyén igen vagy nem, egész vagy semmi alapon volt kénytelen felfogni és átélni ezt a változási folyamatot. A fokozatos, adaptáló jellegű, apró lépésekre lebontott változás helyett egy teljesen más utat kellett járni. Keresni, s mintegy lesni kellett a megnyíló lehetőségeket, majd ha ilyenek adódtak, az egyéni élettapasztalatot, kapcsolathálót és energiákat maximálisan mozgósítva az adott pillanatban megragadni minden

megragadhatót, sőt be- és túlbiztosítani azt, amit éppen meg lehetett ragadni. Volt, akinek a forma szintjén így egyből sikerült a "beugrás", mások lépcsőben tették meg ugyanezt.

A beugrásos technika azonban egész sor következménnyel is járt, s ezek nagy része jelentős szerepet játszott abban, hogy a formális váltás után stabilizációs stratégiák keltek életre. Az ugrások előtérbe kerülése a lassú adaptálódás helyett mindenekelőtt a már ismert és gyakorolt döntési és cselekvési paradigmák érvényességét, használhatóságát igazolta. Azt az érzést/tudást termelte ki, hogy az otthonról hozott rutinok az új környezetben a túlélés sikeres eszközei lehetnek, hiszen ezekkel az eszközökkel sikerült megoldani magát a váltást is. Lassú adaptálódás esetén teljesen más folyamat játszódott volna le, ugyanis a változás folyamatába belekerült egyén egyre több olyan helyzetbe csöppent volna bele, amelyek kis részletekben adagolták volna az átfordulást, s amelyekben - az apró lépések sikere érdekében - egyre újabb és újabb döntési, cselekvési technikákat kellett volna elfogadnia. Erre viszont nem került sor, mert a beugrásos technika mindig a már meglévő, ismert tartalékok koncentrálását kényszerítette ki. A siker pedig megerősítette az ágensekben azt a hitet, hogy a birtokolt döntési és cselekvési paradigmák jók. Paradox tény, hogy maga az urbanizálódási folyamat konzerválta ezeket a falu életvilágához tartozó paradigmákat, mégpedig messze előremutató szimbolikus erővel. Csak a példa kedvéért jeleznénk itt, hogy az egy-két ugrással életformát váltott egyének a kívülálló számára hihetetlen mértékben, és ugyanakkor naivan magabiztosak, s ezt a magabiztosságot épp a sikerrel alkalmazott paradigmák birtoklásának tudata/érzése termeli. Igaz, hogy törekeny, ingatag magabiztosság ez, mert az új helyzetben csak ritkán alkalmazható sikerrel. De az esetleg jelentkező gyakorlati buktatók még nem elegendők arra, hogy lebontsák az alkalmazhatóságukba vetett hitet. Ezért az ugrás sikere által megerősített, szimbolikus hatalomra szert tett tudás ma még a kulcsfontosságúnak ítélt egyéni, családi, kisközösségi életesemények megszerveződésében döntő szerepet játszik. Olyan, a falu életvilágából hozott "belső mag" ez, amelynek a kiemelt fontosságú eseményekben megmutakozó generáló, szervező ereje a stabilizációs paradigmák számára - az adott eseményen belül - biztos védőhálót, és ugyanakkor azok érvényességét kiemelő szimbolikus visszaigazolást jelent.

c.) A stabilizációs stratégiák életrehívása és fenntartása számára a legfontosabb feltételt kétségkívül a falu életvilágára jellemző kapcsolatépítési és kapcsolatfenntartási mód továbbélése jelentette. Bár magát a falu környezetében kiépült hálózatot az életformaváltás néhány eleme jelentős mértékben szétzilálta (pl. a városi munkahelyek által diktált eltérő időbeosztás, az otthoni munkaalkalmak megszokott helyének és időpontjának megváltozása), maga a kapcsolattípus korántsem szorult háttérbe, sőt még a hálózatalakítási próbálkozások is jelentősek. A falu életvilágára jellemző kapcsolatvilág központi eleme a nem technicizált, reciprocitáson alapuló, szimbolikus síkon túlbiztosított kapcsolat, amelynek lényege - képletesen szólva - a másik fél "kézbentartása" a személyes identitásnak a másik félbe való kihelyezése révén. Ez a kapcsolattípus két ok miatt nem épült le, sőt, talán még meg is erősödött a vizsgált régióban. Részben azért, mert az eltérő időbeosztás nyomán szétzilálódott kapcsolatépítési, kapcsolattartási formákat más helyeken, más időpontokban, más partnerekkel igyekeztek pótolni, másrészt pedig azért, mert az általános hiányjelleg, s ezen belül az életformaváltás infrastruktúrájának hiánya azt az érzetet keltette, hogy a reciprocitáson alapuló, nagymértékű szimbolikus lekötözöttségeket tartalmazó kapcsolatformák építése és fenntartása vezethet csak eredményre. Bár a balkanizálódott bürokrácia kölcsönös szívességeken alapuló kapcsolattartási gyakorlata korántsem azonos a falu életvilágának fentebb jelzett kulcsfontosságú kapcsolatformájával (a két típus összehasonlítása külön tanulmány tárgyát kell majd képezze), a felszíni hasonlóság - ti. a be- és túlbiztosítás alkalmazása, mint garanciakeresés a jövőre nézve - az ismert kapcsolatépítési rutin érvényességét látszott igazolni. A nem hivatalos szférában (rokonok, falubeliek, ismerősök körében) pedig a visszaigazolás sokszorosan megtörtént, néha az explicit tudásforgalmazás szintjén is. S bár a túlbiztosított, a kölcsönös lekötözöttségeken alapuló kapcsolattípus a város világában - hosszabb távon - nem csupán energiapazarló, hanem sok esetben célszerűtlen is, az ebben a régióban kitermelődő "város" egyértelműen ennek a kapcsolattípusnak a használhatóságát és érvényességét bizonyította.

Ennek a megváltozott életformába áthelyezett kapcsolatépítési gyakorlatnak (szimbolikus vonatkozásai, illetve az identitásépítésben vállalt hangsúlyozott szerepe révén) sajátos közösségszervező potenciálja is van. Befolyásolja azoknak az eseményeknek a fölépülését, amelyekben előfordul, s ez a befolyásolás nagymértékű is lehet. Többek között ösztönzi azoknak az eseményépítési stratégiáknak az érvényrejutását, amelyek a falu

életvilágára jellemző mozzanatokot használják fel az események építése során. Az így működő stratégiák pedig - vázolt gondolatmenetük alapján - stabilizációs stratégiák. Olyan eseményekben is érvényre jut ez a befolyásoló erő (pl. köszönési, találkozási alkalmak, az étellel-itallal kínálás rutinjai, a hazazüzenés gyakorlata stb.), amelyeket egyébként a külső tényezők nem taszítanának a stabilizációs stratégiákkal való építkezés irányába. A falu életvilágára jellemző kapcsolatépítés és kapcsolattartás fentebb bemutatott típusát tehát joggal tekinthetjük olyan tényezőnek, amely önmagában is képes stabilizációs stratégiák életre hívására, más tényezőkkel társulva pedig ez a generáló erő még erősebb.

d.) A bevezető részben említést tettünk már arról a mentális városképről, amelyhez kapcsolódva egy belső urbanizációs készlet (kényszer) alakult ki. A városkép létezése és működése az urbanizációs folyamatokba való belépést szorgalmazta, s mint ilyen nyilvánvalóan a stabilizációs stratégiák ellenében hatott. Ezt a városképet két tényező termelte ki: egyfelől a várossal való mindennapi kapcsolat, másfelől pedig a fentről irányított városfejlesztési gyakorlat. Míg az első tényező egészen a 80-as évek közepéig konstans maradt, a második tényező - a politikai érdekek és a gazdasági helyzet függvényében - hullámszerűen fejtette ki hatását. A fizikai városkép épülése (bontások, építkezések), a munkavállalási lehetőségek, az ügyintézés kereteit meghatározó adminisztratív rendelkezések egyfajta húzd meg-ereszd meg alapon hol közelebb hozták és vonzóbbá tették a fókuszaként működő városképet, hol pedig eltávolították, kontúrjeit bizonytalanná tették. Ez a politikai és gazdasági paraméterek hatására kialakult fluktuáció bizonytalansági tényezőket vitt be magába a városképbe. Csíkszereda szocialista fejlődésének két évtizedes történetében (1968-1980-as évek vége) ilymódon több olyan időpont és hely konstituálódott (pl. egy-egy üzemből vagy foglalkoztatási ágazatból) amelyek - a városkép kívülről való elbizonytalanodása folytán - stabilizációs stratégiák működését tették lehetővé, vagy ha az elbizonytalanodás mértéke nagyobb volt, akkor életre is hívták ezeket a stratégiákat. Itt kell megemlítenünk azt is, hogy a városkép kívülről való elbizonytalanodásában jelentős szerepet játszott a rejtett társadalmi nyilvánosság beszédeseményeinek azon halmaza is, amely a vélt vagy valós gazdaságpolitikai korlátozások magyarázatával, előzetes vagy utólagos átbeszélésével foglalkozott. A várható negatív változásoknak ez a fajta átbeszélése nem csupán fölerősítette a városkép alkalmankénti

elbizonytalanodását, hanem időben el is helyezte azt. Néha a tényleges korlátozás előtti időpontra, mintegy előre jelezve a várható változást, máskor pedig utólagos értelmezéssel próbálkozott.

A városkép kívülről történő elbizonytalanodásának a stabilizációs stratégiák megjelenésére gyakorolt hatása sokkal komplexebb jelenség annál, hogy - megfelelő helyzetelemzések hiányában - az összefüggést elemeire bontva megadhatnánk. Mivel kutatásunk tárgyához tulajdonképpen csak a stabilizációs stratégiákat kitermelő feltételek számbavétele tartozik (és nem feltétlenül a feltételek működése is), ezt a kérdést egy kisebb léptékű külön program keretében véljük megválaszolhatónak.

e.) A városkép specifikus képlékenysége mellett még egy olyan tényező volt, amely jelentős mértékben inspirálta a stabilizációs stratégiákat tartalmazó események létrejöttét és jó lefutását, de összetett jellege, valamint az általa gyakorolt hatás közvetett volta miatt csupán jelzésszerű tárgyalására vállalkozhatunk. Ez a tényező a nemzeti identitás (jelen esetben a magyarságtudat) továbbélésének egy bizonyos módja, amely a szocializmus utolsó két évtizedében ezt a többségében magyar népességű régiót jellemezte.

Máshol részletesebben bemutattuk (vö: Átmenetek 1990/1, Janus 1991), hogy a romániai magyarságon belül igen élesen elkülönült a hivatalos nemzetiségi nyilvánosság és a hétköznapok világa. A vizsgált régióban ez a jelenség fokozottabb mértékben explikálódott, mivel a helyi értelmiség a szocialista frazeológia és a regionális identitáselemek összekeveredéséből kialakított egy olyan kétféle irányba is forgalmazott "hargitai ideológiát", amely nem volt képes kapcsolatot teremteni a mindennapok világával. Ez a hargitai ideológia egyrészt az államhatalom iránti lojalitást kívánta kifejezni, másrészt a hétköznapok világa irányában kívánta igazolni - jobbra sikertelenül - a helyi értelmiségi réteg szocialista szerepvállalásait, (vö: Biró - Bodó: A hargitaiság. Egy régió kultúraépítési gyakorlatáról. In: Átmenetek 1991/2).

Ez a regionális médiák és nyilvános jellegű események által termelt/fenntartott félszocialista/félnemzeti frazeológia (és a mögötte meghúzódó, a szocialista eredményeket igenlő ideológia) csak igen kismértékben jutott le a mindennapok világába. Természetesen ezért arra sem lehetett megfelelő eszköz, hogy a nemzeti identitás - bár legfontosabbnak látszó - elemeit hordozza. A nemzeti identitás kényszerű elrejtőzése az általunk vizsgált régióban két irányban tört utat magának.

Egyrészt visszaszorult a privát szférába (ezen belül is a családi térbe és a bizalmas kapcsolatokba), s ennek nyomán erőteljesen szemiotizálódott és verbalizálódott. A nemzeti identitás rejtett működésének ez a vonulata nem befolyásolta a stabilizációs stratégiák kialakulását, ezért ezzel a jelenséggel itt nem foglalkozunk tovább. A kényszerű elrejtőzés következményeként kialakult másik működési pálya viszont közvetlenül összefügg tárgyalt témánkkal. A privát szférába visszaszorult nemzeti identitástudat működési formái ugyanis keresték azt a minimális nyilvánosságot, ahol megmutatkozhatnak, amelyek révén az egyéni életút mozzanataként bár egy szűkre méretezett közös háttértudásba beépülhetnek. Vagyis ha valaki ebben az időintervallumban otthoni vagy bizalmas körben magyarságtudatára/ézésére vonatkozóan kijelentéseket tett, vagy nemzeti jelképként funkcionáló tárgyakat szerzett be és tartott a lakásában (könyv, térkép, nemzetiszínű tárgyak stb.), esetleg a magyarsághoz való tartozását demonstráló jelképes gesztusokra vállalkozott, akkor emellett kereste azokat az alkalmakat, helyzeteket is, amelyekben minderről másoknak is hírt adhat, ilyen gesztusai, nyilatkozatai számára - legalább egy viszonylag szűk körben - szimbolikus jóváhagyást szerezhet.

Ez az identitásműködtetés terén mutatkozó kényszer két szinten is támogatta a stabilizációs stratégiákat tartalmazó eseményeket. Az a tény, hogy ezekben az eseményekben a nemzeti identitás egyes elemei megjelenhettek, (sőt, igen gyakran kiemelten jelentek meg), ezeket az eseményeket pozitív értékelés alá vonták. A ritualizálódott eseményeket mindig jelezte egyfajta "etnikai összekacsintás", s nem ritkán ennek az összetartozási érzésnek a tételes megfogalmazása is. Ugyanakkor pedig kialakult az az elvárás, hogy ilyen típusú (stabilizációs stratégiákat tartalmazó) eseményeket kell létrehozni, ilyenekben kell részt vállalni, mert ezekben - mint egyfajta védett és bizalmas körben - a nemzeti identitás fölmutatása gyakorolható (pl. magyarságtudattal kapcsolatos kijelentések megtétele, tánc, öltözet, éneklés, adomák mondása, szimbolikus étkezési rend, szállóigék felidézése stb.). Különösen a 80-as évek második feléről mondhatjuk el, hogy a nemzeti identitás működtetésének igénye határozottan ösztönözte azoknak az eseményeknek a létrejöttét és átgondolt megszervezését, amelyek stabilizációs stratégiákat tartalmaztak, vagy éppen újakat termeltek. Ezzel a kérdéskörrel - bár nem a stabilizációs stratégiák működése szemszögéből, hanem a nemzeti identitás diktatúrabeli működésének elemzése céljából - egy rövidesen beinduló kutatási program keretében foglalkozunk részletekbe menően, és elképzeléseink szerint a

várható eredmények kapcsán formalizálható lesz az a vázlatos összefüggés, amelyet fentebb a nemzeti identitás működései, és a stabilizációs stratégiákat tartalmazó események viszonyában jeleztünk.

f.) Az 1987-ben és 1988-ban folytatott antropológiai terepmunkáink során figyeltünk fel arra, hogy a romániai társadalomban, s ezen belül a romániai magyarság körében hangsúlyozottabban, a "kis élet" egyfajta talpraállítódása folyik, az általunk alaposabban vizsgált régióban pedig már a kis élet stabilnak látszó működési formáit is rögzíthettük. Bár erre a jelenségre azóta többször is utaltunk (szakmai levélváltások Gáll Ernővel, a KAM Füzetek első számának anyaga) a stabilizálódás mechanizmusának leírásával még mindig adósak vagyunk. Ennek az átfogó jellegű stabilizálódásnak az okait keresve bukkantunk rá egy nagyon fontosnak mutakozó tényezőre: a belső urbanizációs kényszer rendszerű gyengülésére. Hangsúlyozzuk, hogy ez a tényező magának az átfogó stabilizálódási folyamatnak az okaként működött, s nem kimondottan csak az átfogó folyamat egyik komponensként jelentkező stabilizációs stratégiák inspiráló feltételeként. A stabilizációs stratégiákra gyakorolt hatásával foglalkozva tehát ennek a tényezőnek csak néhány vonatkozását vesszük szemügyre.

Jelen gondolatmenetünk d.) pontjában említettük a fizikai és mentális városkép sajátos képlékenységét és időszakos változását. Ennek eredményeként a város mint fókusz hol eltávolodott, hol meg közelebb jött az urbanizáció sodrába belekerült ágensekhez. A 80-as évek közepétől az eltávolodás rendszerűvé vált és egyre fokozódott. Több foglalkozási és életkori rétegre kiterjedt, időben pedig tartósan fenmaradt. Ennek okai részben külső eredetűek és viszonylag könnyen számbavehetőek: nem jöttek létre újabb munkahelyek, lelassult a lakásépítések üteme, megkezdődött a szakképzetlen munkások leépítése (burkolt munkanélküliség), rendszerint csak a havi bér egy részét (60-80%-át) folyósították, gyakorivá vált a kényszerszabadságolás, a krónikus energia- és nyersanyaghiány felborította a munkahelyek belső rendjét és a munkavégzés megszokott ritmusát, az üzemanyagellátás rendszertelensége megnehezítette az ingázást stb. Ezek a kívülről jövő tényezők - bármilyen váratlanok és kellemetlenek is voltak - önmagukban még nem lettek volna képesek arra, hogy a belső urbanizációs kényszert véglegesen legyengítsék. Hiszen az urbanizációs folyamat beindulása előtt, sőt, a kezdetén is, sokkal nehezebb feltételeket is elfogadtak a várost megcélzó tömegek. A külső hatásokkal párhuzamosan más folyamatoknak is le kellett játszódniuk ahhoz, hogy a városkép mint

fókusz végérvényesen eltávolodjon.

Ez a másik folyamat nem más, mint az urbanizálódási lendület egyfajta kifáradása, amely - tapasztalataink szerint - a negatív hatású külső feltételektől függetlenül is jelentkezett, bár az előbb felsorolt külső hatások nem csupán eltakarták ezt a kifáradást, hanem - mintegy visszaigazolva - meg is erősítették azt. A városképről mint fókuszról szóló bevezető tanulmányban már jeleztük, hogy ez a fókusz újraigazolta a falu kapcsolatvilágát, és - a feltételek között elsőként - azt is, hogy a városhoz való viszonyulásnak eltérő ütemű és formájú variációi jöttek létre. A város és az egyén kapcsolata így az urbanizáció első fázisában prioritást kapott a falun belüli egyén-egyen kapcsolatokhoz képest. Ez a viszony 6-8 évnél tovább csak abban az esetben életképes, ha az egyén-város kapcsolat időszakonként újradefiniálódik, az egyén fokozatosan előrehalad a városkép fele vezető "úton". A vizsgált régióban valójában ilyen folytonos vagy lépcsőzetes előrehaladást sem az egyéni szakmai kompetenciák, sem pedig a város által felkínált adottságok nem tettek lehetővé. Ezért a kezdetben erősödő, majd stagnáló egyén-város viszonyban való élés egyre több nehézségbe ütközik. A fókuszra orientált kapcsolatok helyett fontosabbá válnak az ismét előtérbe kerülő egyén-egyen kapcsolatok. Nem véletlen, hogy az urbanizálódási folyamatokból való általános kijózanodás a 80-as évek közepére esik, mert a tömeges városbaköltözés épp a hetvenes évek közepétől kezdődött.

A városkép mint fókusz eltávolodása (s mint láttuk, ennek részben külső, részben pedig belső okai voltak, és a kétféle ok - bár nem függtek össze - fölerősítették egymást) fölértékelte azokat a stabilizációs stratégiákat tartalmazó eseményeket, amelyek a tárgyalt időszak utolsó harmadában az urbanizálódás ellenében működtek. Bár a feltételhálóknak ez az eleme csak az utolsó néhány évben működött erőteljesen, legitimáló hatása olyannyira erős volt, hogy az addig próbálkozásszerűen, igen gyakran csupán kísérleti jelleggel összeálló eseményeket egy - az urbanizálódás ellenében ható - alternatív életformává gyúrta össze.

Néhány összefoglaló megjegyzés a stabilizációs stratégiákat kitermelő feltételrendszerrel

A stabilizációs stratégiákat kitermelő és fenntartó feltételrendszer egészének értelmezése kapcsán ki kell emelnünk azt, hogy ezek a feltételek nem közvetlenül hatottak az életformaváltási folyamat ellenében. A

befolyásolásnak egy közvetett formája működött, amely a következőkben érhető tetten: ezek a feltételek - együttesen vagy kisebb csoportokban fejtve ki hatásukat - olyan életesemények kitermelődését tették lehetővé/kényszerítették ki, amelyek a váltási folyamat gyenge pontjaira ráépültek, s így átmeneti szüneteket, kitérőket, ideiglenes állomásokat, mellékutakat hoztak létre. Képletesen szólva azt is mondhatnánk, hogy a részben belső kényszerből táplálkozó életformaváltási folyamatnak egy olyan kiemelt jellegű eseményekből összeálló környezeten kellett átverekedje magát, amely sok lehetőséget kínált a változási folyamatba belekerült egyének számára arra, hogy időszakosan kilépjenek ebből a folyamatból. E kilépések gyakorisága (ami végeredményben a stabilizációs stratégiákat működtető események halmazát jelenti), illetve a változási folyamatba való visszalépés utáni hatás folytán ebben a régióban olyan globális jellegű visszahúzó erő konstruálódott, amely kezdetben csupán fékezőerőként működött, később viszont - az 1980-as évektől kezdődően - már egyre inkább úgy jelent meg, mint egy alternatív, választható életvezetési modell. A váltás, mint folyamat helyét egyre gyakrabban foglalta el egy-egy kimerevített átmeneti állapot. (Az itt jelzett tendenciát az e régióra jellemző életformaváltási modell elemzése kapcsán fejtjük majd ki). Így a stabilizációs stratégiákat kitermelő, fenntartó feltételek egy alternatív, időszakosan vagy véglegesen választható környezetet generáltak. Nyilván nem véletlen, hogy e stabilizációs stratégiák már az életformaváltási folyamat első fázisaiban jelentkeztek, később pedig olyannyira megnőtt a számuk és a szerepük, hogy az őket hordozó élethelyzetek halmaza a belső kényszer által is diktált váltás egyféle alternatívájává állhatott össze. Így a fentről propagált és a belső kényszerből is táplálkozó ún. városi életforma, illetve az elhagyásra kijelölt életforma közötti térben egy olyan középutas, átmeneti életvezetés vált mindennapi valósággá, amely semmiféle tervezőszíntelen és semmiféle vágyképben nem szerepelt, s éppen ezért a társadalomalakítási ideológiák vagy a vágyképek konkretizációinak visszaigazolására irányuló társadalomkutatás számára sem könnyen megragadható. A stabilizációs stratégiák értelmezése ennek a be nem tervezett, el nem képzelt átmeneti életvilágépítési gyakorlatnak a létrejöttéről alkothat megközelítő jellegű, ugyanakkor előrejelzésekre is módot nyújtó magyarázatokat.

6. A stabilizációs stratégiák megjelenése és működése

A stabilizációs stratégia - körülírását a bevezető részben már megadtuk - tulajdonképpen viszonyfogalom. A falu világára jellemző életvilágépítési stratégiák egy csoportját jelöljük ezzel a névvel. Speciális jellegük előfordulási helyükből ered. Ugyanez a környezetbeelési gyakorlat, amely az urbanizációs folyamatban stabilizációs stratégiának minősül, a falusi életvilág részeként már nem, vagy csak kisebb mértékben rendelkezik ezzel a jelleggel. Kutatásunk során ezzel a névvel jelöltük azokat a környezetbeelési, környezetépítési módozatokat, amelyek az életformaváltás sodrába belekerült egyén, család, kisközösség mindennapi életvilágépítési gyakorlatában a falu világára jellemző modell szerint játszódnak le. Megfigyelhetők nyilvános, rítusszerűen megszervezett események alakjában, de a környezetbeelés egészen apró, efemer mozzanataiban is. Célszerűnek látszik számbavenni azokat az eseménytípusokat, amelyekben jelentkeznek ezek a stratégiák, s természetesen rögzíteni kell az előfordulás mértékét és gyakoriságát is. Ezen túlmenően azonban különösen fontosnak tűnik a stabilizációs stratégiákat tartalmazó (még pontosabban: döntően ilyen stratégiákat tartalmazó) események kiépülésének értelmezése. Ez utóbbi teheti lehetővé számunkra, hogy az átmeneti életformák természetéről képet alkothassunk.

Mintegy rövid kitérőként, csak utalásszerűen térünk ki arra, hogy milyen helyzetekben, milyen típusú eseményekben jelentkeznek a vizsgált stratégiák. Leggyakrabban és legnagyobb számban azokban az ünnepi eseményekben fordulnak elő, amelyek a család vagy a falu rendkívüli ünnepének számítanak. Hivatalos ünnepekben csak akkor, ha abban valamiképpen sikerült megteremteni a jól körülhatárolt privát szférát. Itt kell megjegyeznünk azt is, hogy kompakt katolikus régióról lévén szó, a vallásgyakorlás közösségi alkalmai (s ezek nagy része egybeesik az ünnepekkel) szintén tág életteret nyújtottak a stabilizációs stratégiáknak. A város és a falu közti viszonylag kis távolság periodikus hazajárást tett lehetővé: segítség az otthoni mezőgazdasági munkában, hétvégi rutinszerű hazalátogatás, kiemelt alkalmakra való hazautazás (ünnepek, kalákaszerű munka, lakodalom, temetés, disznóvágás), s ide tartozik természetesen maga az ingázás. Az ünnepi alkalmak mellett ezek az események (amelyeknek központi eleme a várostól való fizikai értelemben vett eltávolodás) sokféle stabilizációs stratégia megjátszására nyújtottak lehetőséget.

A fentebb bemutatott eseményekkel szemben a nem rítusszerű

események a vállalt városi életforma "repedéseiben" jelentek meg, s ezek az időszakos kilépések kisebb-nagyobb mértékben stabilizációs stratégiákat hívtak életre. Nincs sokféle ilyen esemény, de nagy részük ismétlődött, majd pedig egyre rendszeresebben sor került rá, s ezek az alkalmi, próbálkozásszerűen építgetett események is a stabilizációs stratégiák fontos éltető közegeivé váltak. Jellegetesen ebbe a csoportba sorolhatók azok a próbálkozások, amelyek a városbaköltözés után a falusi életvilágra jellemző kapcsolat-kultúra (még pontosabban annak legfontosabb eleme: a nyilvános tér) megteremtésére irányultak. De idővel rendszeressé és rutinszerűvé váltak az olyan kezdeti kísérletezgetések is, mint a városszéli háztáj művelése (mint esemény!), a városszéli állattartás, a tömbházak "pincetársaságaiban" való részvétel, a kiscsoport mértékű kaláka-hálók működtetése stb. Az így megteremtődött mikro-nyilvánosságok pedig már lehetőséget nyújtottak arra is, hogy - a megmutatkozási és a megmérettetési technikák kezdetleges formáinak megteremtődése révén - a stabilizációs stratégiák a mindennapi életvilágépítés olyan szféráiban is visszaigazolást és érvényességet nyerjenek, mint a kevésbé nyilvános eseményként lejátszódó lakberendezés, az étkezési modell, a hivatalos intézményekhez való viszonyulás, a szabadidő tagolása, a gyermeknevelési gyakorlat stb. Összességében véve azt mondhatjuk, hogy a kezdeti, sokkszerű kihívás után - az életformaváltásban lejátszódott első ugrás után - a stabilizációs stratégiák először a "közös" eseményekben (ünnepek, hazajárás) jelentek meg. Ezek azonban a változási folyamatban inkább csak "szüneteket" jelentettek, mintsem választható alternatív eseményt. A stabilizációs stratégiákat, s ezek nyomán magát az átmeneti életformát a váltási folyamat hézagaiban megjelenő, majd önállósodó alternatív életvilágépítési kísérletek erősítették meg. A kezdeti sokrésztvevős, rítusszerű események csak mintegy visszaigazolták ezeket a próbálkozásokat. Éppen ezért természetes, hogy a stabilizációs stratégiákat tartalmazó hétköznapi események megerősödése, számuknak növekedése után (a mindennapi életben jelentkező alternatív tendenciák hatására a nyolcvanas évek közepétől újjászerveződtek és rendkívüli módon megerősödtek. Ettől kezdve már nem az életformaváltási folyamat szüneteiként jelennek meg, hanem sokkal inkább az átmeneti életforma szimbolikus jóváhagyásának kitüntetett alkalmaként. Generáló szerepüket levetkőzve mára a stabilizációs stratégiák természetes tereivé váltak.

A stabilizációs stratégiákat tartalmazó események működését illetően szintén nem törekedhettünk teljes bemutatásra. Az itt következő áttekintés megfigyeléseinknek, értelmezéseinknek csupán egy részét tartalmazza, de reméljük, hogy tanulmányunk olvasója ennyi információ alapján is képet alkothat a szóbanforgó eseménytípus kiépüléséről:

a.) Utaltunk már arra, hogy ezekben az eseményekben több távolsághozteremtési gesztust figyelhetünk meg. Ezek célja az, hogy az eseményt az életformaváltási folyamattól eltávolítsák. Az elhatárolódás, a leválasztódás - ami egyébként valamilyen mértékben minden eseménynek sajátja - sokkal tüntetőbb és nagyobb méretű annál, mint amilyent egy tetszőleges eseménynek a környezetétől való elkülönöződésekor tapasztalhatunk. Ha mód van rá, a falu az igazán lényeges eseményt (pl. családi ünnepeket) visszaviszi a falu terébe. Városi környezetben a tér átrendezése, a lakberendezési tárgyak szerepének megváltoztatása, a tömbházlakásban megszokott térhasználati szabályok tüntető felfüggesztése stb. utal a térbeli distanciateremtésre. De hasonló eltávolító eljárásokat figyelhetünk meg az időhasználat, a testtartás, a gesztusok, a paralingvisztikai jegyek alkalmazása terén is. Az esemény ily módon történő "kiszakítása" és speciális koordinátákkal való felruházása az olyan eseményeket is jellemzi, mint az egy faluból származók alkalmi találkozója: elvonulás egy védettebb helyre, az időbeosztás megváltoztatása, a hangnem kicserélése, az eseményekhez találó "otthoni" gesztusok, utalások, proxemikai minták előkeresése és tüntető alkalmazása stb. Amíg az ilyen események tartanak, addig a "városi" élet mintegy felfüggesztődik. A városi környezetben végzett kalácsa-jellegű munka esetén például automatikusan kerülnek elő azok a hangsúlyok, mozdulatok, szerepegyeztetések, amelyek a városi/ipari millióban végzett munka jellemzőit kizárva az eseményeknek sajátos lefolyást biztosítanak. Nyilvánvaló, hogy a szóbanforgó munka nemcsak a falu életvilágépítési gyakorlatára jellemző minták szerint lenne elvégezhető, de mégis tüntetően választják és vállalják ezeket a mintákat. Praktikus hasznuk nincs, a munkát nem teszik sem hamarabb elvégezhetővé, sem egyszerűbbé, viszont az esemény behatárolására, a város életvilágától való leválasztására, s ily módon egyféle védőburok termelésére kitűnően megfelelnek.

b.) A stabilizációs stratégiákat tartalmazó események a résztvevők számára rendszerint kész szerepléseket kínálnak, vagy ha ilyenek mégsem

lennének, akkor nagyon gyorsan intézményesítik az eseményben adódó szerepeket. A résztvevők mintegy hallgatólagosan kötelezve vannak arra, hogy egyéniségük sok elemét az esemény időtartamára zárójelbe tegyék, és igyekezzenek a szerepkliisé által meghatározott szabályok szerint viselkedni, így például két véletlenül találkozó ismerős beszélgetési eseményében a résztvevők egy-egy olyan kliisé szabályszerűségei szerint viselkednek, amely meg kívánja győzni a másik felet arról, hogy "ő az, akivel találkozni kívánt". Az ilyen szerepkliisé néhány jól ismert gesztusból, hangsúlyból áll, amelyeket a találkozás folyamán többször és tüntetően fölmutatnak. A néhány elemből összeálló szerepkliisé tulajdonképpen nem több mint egy index, amely a környezetnek (s benne a másik félnek) hírdül adja, hogy "Y. most is az, akinek tudtátok", "legyetek nyugodtak, környezetetek egy számotokra fontos eleme nem változott". A viselkedés egyfajta gépiessége, néhány alapmozdulatra és alaphangsúlyra való korlátozása különösen jól megfigyelhető a rítusszerű, sokrésztvevős események alkalmával. Ilyenkor egy-egy személy számára viszonylag kevés "fellépési alkalom" adódik, ezért a kliisé elemeinek leredukálásával, s a kevés elem hangsúlyozott (gyakori és ismételt) fölmutatásával igyekeznek észrevétni magát. Az indexforgalmazás szélsőséges esetei ilyenkor a bemutatkozások. Az egyik résztvevő például tud a másíkról, de fizikai valójában nem ismeri fel (talán nem is találkoztak, csak a közös tudáshatár alapján ismerik egymást), ezért az esemény csak akkor lehet sikeres, ha mindkét oldalról a szerepkliisé egy-egy átütő erejű elemét mutatják fel.

Ezekben az eseményekben a kliisészerű szerepek (vagy a strukturális lehetséges szerepek gyors intézményesítése az adott eseményen belül) sajátos "lebegést" adnak az eseménynek. A személyes életutak különböző helyeinek és időpontjainak emlékei, történetei, érzései futnak össze az éppen kiépülő eseményben, miközben elveszítik saját koordinátáikat. Azt is mondhatjuk, hogy a stabilizációs stratégiákat tartalmazó események bizonyos fokig mindig ünneppé válnak, legalábbis a szerveződési forma szintjén.

c.) Minden esemény résztvevői közös referenciapontokat hoznak játékba ahhoz, hogy az éppen soros életvilágépítést sikerrel végezhessek. A stabilizációs stratégiákat tartalmazó események szintén így jellemezhetőek, azzal a megszorítással, hogy az igénybevett referenciapontok kiválasztásában és működtetésében a falu világára jellemző szempontokat és kritériumokat használják fel. Ezekben az eseményekben nem történik

kísérlet referenciapontok teremtésére vagy kiiktatására. Az emlékezés, az idézés (gesztusok, hangsúlyok, megállapítások), a tárgyakkal való bánásmód olyan referenciapontokat hív elő, amelyek más időpontokban, más helyszínekben már betöltötték (sikeresen) ezt a szerepet. A felhasználásra kerülő referenciapontok nemcsak azáltal könnyítik meg az esemény, mint mikro-életvilág kiépítését, hogy ismerőségük révén nem okoznak interpretációs nehézséget, hanem azzal is, hogy mintegy tapad hozzájuk a legcélszerűbbnek látszó interpretációs modell. Így még az esemény azon résztvevői is sikerrel oldhatják meg egyéni építési feladataikat, akik - az életformaváltás hatására - valóban eltávolodtak a falura jellemző életvilágépítési gyakorlattól. Mindez pedig nagymértékben szolgálhatja az esemény sikeres lebonyolódását. A sikeresség természetesen itt a stabilizációs stratégiák érvényrejutását jelenti. A vizsgált régióban gyakran megfigyelhető ennek a sikertelen változata is: amennyiben nincsenek viszonylag könnyen előhúzzható és működtethető közös referenciapontok (és hozzájuk kapcsolódó, szinte automatikusan használható interpretációs klisék), akkor az esemény fölépülése akadozik (szabályszegések történnek), kiszorulnak belőle a stabilizációs stratégiák, a résztvevők rossznak minősítik az eseményt, vagy hibásnak a normaszegőket.

Az elmondottak arra engednek következtetni, hogy a falu életvilágának elemeihez való ragaszkodás (tárgyakhoz, gesztusokhoz, emlékekhez, tér- és időhasználati beidegződésekhez stb.) ebben az esetben sem valamiféle nosztalgia vagy tudatos hagyományápolás eredménye, hanem a nagyon is kényszerű válogatás: ezekre az elemekre, mint ismert és készen előhúzzható (interpretációs modellel társult) referenciapontokra elengedhetetlenül szükség van.

d.) Több speciális vonást is mutathatnak a stabilizációs stratégiákat tartalmazó események a beszéd szintjén. A megnyilatkozások tartalmának antropológiai elemzése azonban ma még megoldatlan episztemológiai kérdések egész sorát veti fel, ezért ennek a kérdésnek a tárgyalása tanulmányunk kereteit meghaladja. Ami a megnyilatkozások (M.M. Bahtyin fogalma) kapcsán az antropológia eszközeivel elemezhető, az a megnyilatkozások pragmatikai oldala. Általában elmondható az, hogy a tárgyalt eseményekben a megnyilatkozások külön szintet képeznek abban az értelemben, hogy viszonylag könnyen felfedezhető forma és ritmus szerint reflektálnak magára az eseményre. Ezek a reflexiók formájuk szerint rövid, tömör, szentencia-szerű kijelentések, amelyek az esemény

kulcsmozzanataiban, a középpontban álló szerepek hordozói részéről nyerne megfogalmazást. Minősítik, magyarázzák az esemény egészét, éppen lejátszódó mozzanatát vagy kiemelt fontosságú elemét. A szentenciaszerű megnyilatkozásokból rendszerint olyan értelmezési keret áll össze, amely az esemény egészének értelmezésére tesz kísérletet. Az esemény világának kiépítésében ez a beszélt nyelv szintjén folyó interpretáció igen fontos szerepet kap. A külső szemlélőnek néha egyenesen az a benyomása, hogy az egyes ilyen események inkább csak azáltal vannak, hogy állítják őket. Bár ez az események résztvevői számára minden bizonynyal nem így van, az értéktartalmaknak az esemény egészéről való leválasztódása (még pontosabban: különállósága) és manifeszt jelleget nyelvi formákba való sűrítése sajátos művi jelleget kölcsönöz az eseménynek. S bár a verbális interpretáció - az ágensek szándékai szerint - az esemény túlbiztosítását igyekszik szolgálni, maga az a tény, hogy a szentenciákból szövődő védőburok az eseményen belül nagymértékben önállóul (bizonyos értelemben az eseményről le is szakad), egyben az esemény során kiépítendő mikrovilág sérülékenységét, törékenységét is jelzi.

e.) A stabilizációs stratégiákat tartalmazó mindennapi életeseményekben rendszerint olyan személyek kerülnek egymással kapcsolatba, akiket személyes érdekeik, napi időbeosztásuk, munkarendjük, térhasználatuk nem köt össze. Éppen ezért az lenne várható, hogy ezek a személyek a találkozási helyzetben a rájuk aktuálisan jellemző mindennapi életvilágépítési rutinoknak próbáljanak érvényt szerezni. Ennek nyomán önmeghatározási kísérletekkel, szerepalakítási (homlokzatalakítási - vö: Goffman) próbálkozásokkal kellene találkoznunk. A vizsgált élethelyzetekben ilyen próbálkozások és igyekezetek csak elvétve tapasztalhatók, s legkevésbé akkor, ha az esemény nyilvános jellegű. Homlokzatalakítás helyett épp ennek az ellenkezőjét, az aktuálisan rájuk jellemző mindennapi rutinok zárójelbetételét lehet tapasztalni. A "ma ez vagyok" mellett/helyett a "tegnap ez voltam" kerül előtérbe. A résztvevők által ismert közös tudásháttérből lehívott és megjátszott "tegnapi" szerep fogadja be ezekben a helyzetekben az egyént, (vö: b. pontban mondtak a kész szerepkliéséről). Az események által forgalomba hozott szerepek közti kapcsolatok működése az antropológusok által kimerítően leírt kin-based típusú kapcsolatformát követi (holott itt nem feltétlenül rokoni jellegű kapcsolatokról van szó): a választható szerepek burkaiba bujtatott személyek között a szociális bizalmasság sajátos viselkedésformái lépnek életbe,

amelyek a személyek számára végeredményben fontos aktuális identitást felfüggesztik. Az ilyen bizalmas helyzetekben zárójelbe kerül a társadalom normatív szabálykészletének igen jelentős része (vö: Bahtyin, Beszédelméleti jegyzetek), és a helyzet által generált szerepek a viselkedés egyébként nem engedélyezett formáinak is működési lehetőséget nyújtanak, sőt - s itt jön be a kin-based típusú kapcsolatokkal való hasonlóság - megkövetelik a helyzet által lehetővé tett, ez esetben a normatív béklyótól függetlenített viselkedésformák eljátszását. A kemény rászólás, a gyöngéd utalás, a humoros megjegyzés, a proxemikai szabályok erőteljes és látványos áthágása (átölelés, ütés, csók, összehajlás, hátbaverés stb.) a mimika és a gesztusok látványossága mind-mind az éppen játszott szerep tartozéka és nem a személyé, aki belépett a helyzet által felkínált szerepbe. Ezeket a bizalmas gesztusokat nem csupán meg lehet, hanem meg is kell tenni. A szerepnek a személy fölötti uralmára jó példa a következő: két testvér lehet eltérő egyéniség, de egy stabilizációs stratégiákat működtető helyzetben (mondjuk egy nagycsaládi ünnepben) az egyiknek is és a másiknak is ugyanolyan szerep szerint kell viselkednie, mondjuk egy idős, rokon falubeli emberrel szemben. Az idős ember ugyanis az általa ismert apáról alkotott kép alapján kínál szerepet a két fiatalnak, s függetlenül attól, hogy mennyire eltérő az életútjuk, mennyire térnek el a személyes tulajdonságaik, amelyik találkozási helyzetbe kerül, annak a szerep által felkínált helyzetben a "fiú" szerepét kell eljátszania. S az idős ember számára végső soron mindegy, hogy melyik személlyel is találkozott, mert számára csak a szereppel való találkozás az igazán fontos.

A szociális bizalmasság megjátszásai napjainkban számtalan normaszegési alkalomhoz vezetnek, mert az aktuális életvilágépítési rutinok olyan nagymértékben eltávolodtak a tegnapi szerepektől, hogy a stabilizációs stratégiák által dominált szociális játékban való kényszerű szerepvállalások egyre inkább előzetes ráhangolódást, felkészülést követelnek, s ez a rákészülés sem mindig vezet elfogadható eredményre. Véletlenül kialakult eseményekben például sokkal nehezebb eleget tenni a szociális bizalmasság elvárásainak. Ünnepi vagy rendkívüli események lejátszódásakor viszont könnyebb, mert ezekben a helyzetekben az egyén már eleve előkészített referenciapontokat visz be (vö: a c. pontban mondottak): öltözet, a megfelelő hely elfoglalása, rutinszerű kérdések feltevése, a helyzetről előzetesen megalkotott tudás stb.

Az átmeneti életforma stabilizálódása nyomán a szociális bizalmasság eszköztára sokat egyszerűsödött. A szerepek által lehetővé tett

viselkedésformák ma már sokkal inkább utalásszerűek, mint explicitek, s inkább az egyszeri-kétszeri erőteljes jelzést alkalmazzák mintsem a folyamatos szerepjátékokat. Az események résztvevői rendszerint megelégednek a szociális bizalmasság meglétére utaló kisszámú, de hatékony jelzéssel. Ezzel a jelenséggel függ össze a szociális bizalmasság formáinak erőteljes verbalizálódása is: a szerep és a személy összetartozásának legitimitását nyilvánosan hangsúlyozó gesztus inkább verbális szinten fogalmazódik meg, mintsem a mozdulat, a térhasználat vagy a mimika szintjén. Ennek oka minden valószínűség szerint az, hogy ez utóbbiak esetében - amelyek sokkal nagyobb mértékben föl vannak oldva az esemény kontextusában - a normaszegés veszélye sokkal nagyobb.

f.) A stabilizációs stratégiákat tartalmazó események patetikuma a laikus külső szemlélő számára is észrevehető. Mint említettük már a stabilizációs stratégiákat bemutató részben, ezek az események ünnepiek, megemeltnek tűnnek, s ez a jelleg annyira nyilvánvaló, hogy a más eseményektől való elkülönítés kritériumául is szolgálhat. Ezt az ünnepies jelleget részben a más típusú eseményekkel való implicit szembehelyezkedés termeli (más esemény több van, ilyen kevesebb, más esemény hosszabb, ez rövidebb, stb.), részben pedig az a tényező, hogy a stabilizációs stratégiákat tartalmazó események az eltávolítás gesztusa révén (vö: a. pont) más tér- és időkoordinátákat kapnak, mint a tágabb környezetet alkotó mindennapi rutinesemények.

Az események megemeltségét létrehozó két fenti komponens (a más eseményekkel való strukturális szembehelyezkedés, illetve az esemény alanyai által végzett distanciateremtés) együttesen kontextuális különbözőségeket termel a stabilizációs stratégiákat tartalmazó események viszonylatában. Ennek a kontextuális különbözőségnek a derivátumait érzékeli a külső megfigyelő, amikor a stabilizációs stratégiákat tartalmazó esemény ünneplésségét tapasztalja (ez az ún. kifele irányuló patetikum).

Van azonban az ilyen események működésének egy olyan konstans mozzanata, amely nem kifele, hanem a résztvevők számára termeli az ünneplésséget. Ez a mozzanat egy sajátos inkongruencia-érezékelés, amely az esemény által felkínált szerepkliisé, illetve az aktuális mindennapi rutinok közti távolság lassú, de folyamatos növekedéséből táplálkozik. Az esemény struktúrája által körvonalazott szerepkliisé elfoglalása egyre távolabbról történik. Minél inkább eltávolítják az aktuális mindennapi rutinok az egyént a tegnapi szerepkliiséktől, annál rendkívülibbé, megoldottabbá válik az

azokba való visszalépés. Tehát míg a kontextuális különbözőség formálisan eleve "színpadra" kényszeríti a megadott szerepet betöltő egyént, (ez kisebb mértékben, de a falu világában is így volt), addig a napi rutin és a kiemelt fontosságú helyzet közti távolság nagyságának érzékelése a színpadra kényszerített egyén oldalán termel patetikumot (befeje irányuló patetikum). Mivel az utóbbi években azt tapasztalhattuk, hogy a kontextuális eredetű patetikum mértéke egyre nagyobb, s ugyanakkor más jellegű antropológiai tanulmányaink arra engednek következtetni, hogy az egymástól távol eső szerepek megjátszása ebben a régióban igen nagy kognitív disszonanciával jár együtt, azt a feltételezést alakítottuk ki, hogy az egyre növekvő külső patetikumnak igen nagy szerep jut a belső patetikum legitimálásában.

A kétféle patetikum egymás mellett való működése, valamint az eleve adott szereplőkkel való operálás gyakorlata a rítus felszíni jegyeivel ruhazza fel a stabilizációs stratégiákat tartalmazó eseményeket. Ez azonban csak látszat, valójában nem rítusokkal állunk szemközt (kivéve természetesen azokat az ünnepi eseményeket, amelyek a stabilizációs stratégiák jelentkezésétől függetlenül is tartalmazznak rituális elemeket), hanem csupán az események néhány mozzanatának olyan jellegű megszerveződésével, amelyeknek együttese - az esemény felett uralkodva - a rítusszerűség látszatát kelti.

Néhány zárómegjegyzés a stabilizációs stratégiák működéséhez

Összegezőképpen azt kell kiemelnünk, hogy az események kiépülésében a bemutatott eljárások együttesének védő és bebiztosító szerepe is van. Túl azon, hogy ez az eljárás-együttes betölti az esemény építőköveinek szerepét, túlhangsúlyozódásuk, manifeszt és verbalizált jellegük, az események lejátszódásának bebiztosítására, sőt, túlbiztosítására irányul. Ez a jelenség különösen abban az időszakban volt gyakori, amikor a stabilizációs stratégiákat hordozó események csak a próbálkozás szintjén, az urbanizálódási folyamatok réseiben jelentkeztek. Túlbiztosítási fogásokat azonban ma is megfigyelhettünk. Ennek a tendenciának az okát abban látjuk, hogy a stabilizációs stratégiákat tartalmazó események "idegen környezetben", az urbanizálódási folyamat kontextusában jöttek létre, szilárdultak meg, s az eseményeknek az ilyen idegen környezetben való megszerveződése az események védelmét legalább olyan fontosnak állította be, mint magának az eseménynek a jó lejátszódását.

Az ezen a téren tapasztalható túlbiztosítási gyakorlat azonban

tapasztalataink szerint nemcsak a stabilizációs stratégiákat tartalmazó eseményekben jelentkezik, hanem egész sor más, az urbanizálódással össze nem függő eseményben is. Az ugyan elmondható, hogy a stabilizációs stratégiákat tartalmazó események kontextuális védelmének igénye okot szolgáltatott a túlbiztosítási gyakorlat életbelépésére, de - vizsgálataink szerint - abban, hogy túlbiztosítási eljárások léteznek (sőt, mindig túltengenek), egy átfogóbb és mélyebben rejtező ok is közrejátszik. Ennek az oknak az elemzése - amelyet végső soron az erre a régióra jellemző kulturális paradigmák egyik kulcsfontosságú komponenseként kell kezelnünk - nem illeszkedik közvetlenül ebbe a kutatási programba. (A témával kapcsolatban lásd a kisárutermelő család gazdálkodási modelljéről készült antropológiai elemzést, Biró 1991 KAM Adattár.)

7. A régióra jellemző életformaváltási modell

Kutatásunk során vizsgáltuk a stabilizációs stratégiákat kitermelő feltételegyütttest, az előfordulások módozatait, valamint az ilyen stratégiákat tartalmazó események kiépülését/működését. Az elemzések nyomán - kiinduló céljainknak megfelelően - válaszokat kell megfogalmaznunk arra a két kérdésre vonatkozóan is, hogy (1) milyen értelemben történt életformaváltás a vizsgált régióban, és (2) mi várható a közeljövőben. Az első kérdés megválaszolása a Csiki-medencére jellemző ún. urbanizációs modell felvázolását jelenti. A második kérdésre adható válasz már a következmények számbavételét, illetve a fejlesztési stratégiák megalkotásához szükséges szempontok rögzítését jelenti. Ez a második válasz már egyben tanulmányunk továbbgondolását is jelentené, ezért erre a kérdésre csak a fontosabb mozzanatok jelzésével válaszolunk.

Áttekintve az elmúlt években végzett antropológiai elemzéseinket, másfelől pedig a vizsgált háttéranyagként felsorakoztatott (de csak kontroll- és összehasonlító szerepben felhasznált) sok statisztikai adatot, sajtóanyagot, az egyes falvakról készült beszámolókat, a rögzített beszélgetések anyagait, egyértelműen arra a következtetésre juthattunk, hogy a régió urbanizálódási folyamatairól két, egymástól lényegesen eltérő kép rajzolható. Egyféle képet kapunk akkor, ha az urbanizáció modelljét mintegy kívülről, a mérhető adatok végeredményeként rajzoljuk meg (ide tartoznának például a következők: a munkahelyek gyarapodása, a városi lakosság létszámnövekedése, a lakásépítés adatai, a közlekedési hálózat fejlesztése,

az ingázók számának növekedése, az oktatási és kulturális intézmények fejlődésének bizonyítékai, a háztartások tárgyi felszereltségének mutatói stb.). Ebből a szemszögből nézve olyan képet kapunk, amely szerkezetében - s természetesen a dicsőítő jelzőket elhagyva - hasonlít a közelmúlt sajtója és fejlesztéspolitikai propagandája által kitermelt és forgalmazott képhez. Ebben a képben látszólag igen sok a pozitív elem. Az alábbiakban csupán röviden mutatjuk be.

Az ország sok más vidékétől eltérően a csíki régió urbanizálódási folyamata "emberi léptékűnek" mutatkozott. Azon, hogy mindez mennyire volt tudatos tervezés, vagy éppen a központi szándékos mellőzés eredménye, lehet vitatkozni. Az is feltételezhető, hogy ennek a vidéknek a felfuttatását nem tekintette a központi vezetés igazán fontosnak, és csak annyit áldoztak, amennyi még nem kívánt részletesebb tervezést vagy nagyobb befektetést. Így történhetett meg, hogy a fejlesztéspolitikát - akarva-akaratlanul - a régió adottságaira szabták. Nem épült ide olyan ipari óriáskomplexum, amely munkaerő, nyersanyag, energiafelhasználás stb. szempontjából a régiót más vidékeknek teljesen kiszolgáltatta volna, s amelynek a melléktermékei megváltoztatták volna a régió földrajzi vagy szociális rendjét. Nem építettek ki újabb centrumokat, hanem megelégedtek a természetes centrum fejlesztésével, s így az ingázók számára olyannyira meghatározó "mindennapi távolság" is viszonylag elfogadható keretek között maradt. A városhoz való teljes vagy periodikus kapcsolódás nem követelte meg az otthoni életkeretek azonnali és teljes felszámolását, sőt, a gyakori hazajárás lehetősége még a város-vidék kapcsolat fennmaradását is lehetővé tette.

Az urbanizálódás emberi léptékéhez tartozik az is, hogy a községek lakosságának alig 8-10%-a költözött be a városba. Igaz, hogy az volt a legaktívabb és legtermékenyebb réteg (a 18-25 év közötti nők és férfiak jó része a várost választotta, s ez a folyamat a községek lakosságának közel 20%-os csökkenéséhez vezetett 1977 és 1990 között), s az is igaz, hogy az elvándorlás az egyes községek településeit egyenlőtlenül érintette (minél kisebb volt a falu, annál többen mentek el, különösen ha nem esett a főút közelébe), de mindezek ellenére a községekben mégis megmaradt az emberekben az az érzés, hogy a település ép, nem öregedik el. Mindenki természetesnek vette, hogy a községek aprófalvai előregedtek, mert a községközpontok látszólag életerősek maradtak.

Emberi léptékűnek mutatkozott az urbanizálódás a város oldalán is, egyetlen mozzanatot kivéve, s ez a megszokott városkép eltörlése volt. Ettől

eltekintve viszont - az akkori sajtó nyelvén szólva - dinamikus városfejlesztésről beszélhetünk. Csíkszeredában a lakások építése viszonylag szorosán követte az új munkahelyek megteremtését, s ezek a munkahelyek nem kívántak olyan speciális szakmai felkészültséget, amilyeneknek a vidék lakói ne tudtak volna megfelelni. Készruhagyár, fonoda, kötöttáruagyár, traktorgyár épült a városban, s a munkahelyek igen nagy százalékában kétkezi munkára volt szükség. Bár a város bővült, térben is terjeszkedett, továbbra is gyalog bejárható maradt (!), s nem jelentkeztek benne a nagyváros szokásos "tünetei". Lehetőség volt a városszéli állattartásra, a kiskertek művelésére, a rokoni-ismeretségi kapcsolatok rendszeres fenntartására. S ugyanakkor - a néhány ezerre tehető betelepített/betelepülő román anyanyelvű lakosság jelenléte ellenére - a város úgymond magyar város maradt: a nyilvános helyeken (üzletek, hivatalok, szolgáltatási egységek) a magyar nyelv használata volt magátólértetődő.

Mindez a szám adatok tükrében eléggé egyértelmű. Számunkra viszont az volt a kérdés, hogy mi húzódik meg a szám adatok mögött, hiszen ezzel a "hivatalosan" is propagált képpel sehogy sem illett össze a sokféle viselkedésben, élethelyzetben tettenérhető alternatív életvilág. A stabilizációs stratégiák kialakulásának és megerősödésének nyomonkövetése pedig egy, az előbbitől teljesen eltérő urbanizációs "kép" megalkotásához vezetett el.

A folyamat lényegét tömören a következőkben lehetne összefoglalni. A hivatalos településfejlesztési politika által beindított és fenntartott urbanizálódási folyamatok által működtetett életformaváltás keretein belül a mindennapi életvitel síkján stabilizációs stratégiák jelentkeztek bizonyos eseményekben, ezek a stratégiák folyamatosan erősödtek, és végül egy olyan átmeneti életforma stabilizálódásához vezettek el, amelyet falusi életformának nem nevezhetünk már, de még városinak sem. Mivel ezek a stabilizációs stratégiák hamar jelentkeztek, jelentős szerepet játszottak abban, hogy maga a kívülről és belülről is támogatott urbanizálódási folyamat sajátos útra tért. Nem csupán a végeredmény átmeneti jellegű, hanem maga a folyamat is. A következőkben röviden felvázoljuk ennek az átmeneti folyamatnak a fontosabb komponenseit, természetesen csak a stabilizációs stratégiák működése szempontjából.

a.) Az előzmények és a kezdetek

Erről a régióról tudni kell azt, hogy mostoha éghajlata és gyenge minőségű termőföldje miatt lakóinak egy részét mindig időszakos elvándorlásra kényszerítette. Akik helyben maradtak, azok számára a mezőgazdaság vagy az állattartás csak igen szűkös megélhetési lehetőséget biztosított (Csak érdekességként említjük meg, hogy ezen a vidéken nem terem meg például a kukorica, a szőlő, a dió, a zöldségek közül a paradicsom). Egyes családok faanyagok eladásával próbálták javítani anyagi helyzetüket (péNZért vagy árucserre formájában deszkát szállítottak távolabbi vidékekre). Az 1962-ben befejeződött kollektivizálás után (amelynek helyi történelme teljesen feldolgozatlan, s amely a falusiak ellenállása miatt csak az országos szövetkezetesítési kampány legutolsó fázisában fejeződött be) ennek a régióknak a vállalkozóbb kedvű, munkaképes férfilakossága Románia akkor szerveződő nagy munkatelepein keresett és talált munkát, elsősorban ácsként, kőművesként, asztalosként, földmunkásként (vízierőművek, nagy ipartelepek építkezéseinél). A szakmájukhoz jobban értők és jobban keresők gyakran családjukat is magukkal vitték. De ez volt a kisebb csoport, a többség az egy-két hetes, vagy negyedéves, féléves "ingázás" formáját választotta. Akinek pedig nem volt "jó mestersége", az a térszékben próbálkozott, ott azonban 3-5 év alatt már jelentkeztek a szocialista mezőgazdálkodás később akuttá váló betegségtünetei (egyre kevesebb osztalék, a munkakötelezettségek növelése).

Az 1962 utáni évek a munkaalkalmak keresésének éveit voltak. Vagy nagyon távoli munkahelyeket kellett elfogadni (amelyen jó volt a fizetés, és a munkahely hosszabb távon is biztosítottnak látszott, vagy a helyben, a környéken adódó, csak rövid távon biztosított munkahelyek között lehetett válogatni (ekkor folyt a fakitermelésre szolgáló erdei utak építése, a közutak korszerűsítése, és volt viszonylag kis számú, kisebb méretű építkezés). A női munkaerő számára csak a térszék jelentettek munkalehetőséget.

Az 1986-as országos jellegű területrendezési akció nyomán a megyeszékhellyé vált Csíkszereda egyfajta megváltásként jelentkezett a régió egyre nagyobb munkafölöslege számára. A nagyon távoli munkahelyek, vagy a közeli, de bizonytalan és alkalmi munkahely helyett megjelent a mindenki számára elérhetőnek és hosszabb távon is bebiztosítottnak tűnő nagy lehetőség: a megyeszékhely. A későbbiekben is nagy szerepet játszó belső urbanizációs kényszer mindjárt a kezdet kezdetén jelentkezett és meg is erősödött. Több tényező is táplálta, nem érdektelen

ezeket számbavenni. Tulajdonképpen már ekkor összeálltak azok a tényezők, amelyek négy-öt évvel később kezdtek működésbe lépni, és a főnről tervezett/irányított urbanizációs folyamatot sajátos pályára terelték. Azt lehet mondani, hogy a régió számára felkínált urbanizálódási lehetőséget elfogadta az első pillanatban, sőt, mentális síkon ki is sajátította, a birtokába vette. Ez az eltulajdonítás tette lehetővé később, hogy hatékony ellenállási formák alakulhassanak ki. Vegyük számba röviden azokat a tényezőket, amelyek a belső urbanizációs kényszert, mint beállítódást a kezdet kezdetén kitermelték:

a.1.

Első és legfontosabb mozzanat az a váltás, amely a sokféle, távoli és nehezen kezelhető vonzási centrumot egyetlen erős és közeli centrummal helyettesítette. A város megyeszékhellyé való kinevezésével és a fejlesztési programok beindításával a keresést és a bizonytalanságot a hosszabb távon biztosított "nagy lehetőség" váltotta fel. A stabilizációs stratégiák működésénél két olyan mozzanattal is találkozhattunk, amelyek a régió kulturális paradigmáinak rendszerében igen fontos helyet foglalnak el: az élethelyzetek túlbiztosításának kényszerét, illetve az egyéni életút eseményeinek a közösségi háttér előtt való megmértetésének gyakorlatát. A távoli és bizonytalannak látszó, rendszerint csak egyéni életpályát felkínáló munkahelyek ezeknek a paradigmáknak nem nyújtottak jó működési keretet. Az idegenbe költözés vagy egyéni ingázási forma felvállalása ezért okozott igazán nagy gondot. (Sok példát lehet felhozni arra, hogy a család, amelyből a családfő a kétheti vagy havi hazajárás megengedő ingázási életformát választotta, a faluban jelentős mértékben izolálódott). A megyeszékhely mint lehetőség felbukkanása viszont ezeknek a paradigmáknak a továbbélését ígérte, ugyanakkor nem kívánta meg az otthoni életkeretek felfüggesztését vagy azonnali feladását sem. Ez a tényező rendkívüli módon fölértékelte az adódó új lehetőséget.

a. 2.

További pozitív hatású tényezőnek minősült az, hogy az új vonzásközpont "ismert"-ként jelentkezett. Ez ugyan nem gazdasági tényező, de az itteni emberek életvilágépítési gyakorlatát elemző antropológus szemében perdöntőnek látszik ez a mozzanat. A város mindig is találkozási hely volt az ebben a régióban élők számára (a piacrajárás helye, ügyintézési központ az ún. rajon-korszak idején, Csíksomlyó mint kegyhely látogatása),

tehát eleve úgy fogták fel a városi munkahelyeket, mint amelyek nem idegenben, hanem ismerős helyen vannak. "Szeredába menni" ismerős és megszokott dolog - ez a beállítódás sokak számára a döntés mozzanatát is eljelentéktelenítette vagy kiiktatta, s a csíkszeredai munkahely elvállalását az életút megátólerítettető fázisának tekintette. Ez a beállítódás különösen az első évek gyakorlatára volt jellemző. Az "ismert világban maradás" nagy lehetősége így igen nagymértékben játszott közre a belső urbanizációs kényszer kialakulásához, s általában a folyamatnak a kezdetekor történő "kisajátításához".

a. 3.

Az adminisztratív újjászerveződés első pillanataiban teljes erővel meginduló "helyi propaganda" is tulajdonképpen a változásnak ezt a természetességét és magátólerítettetődőségét hangsúlyozta. A csíki ideológiáját felelevenítő és variáló helyi értelmiségiek, politikusok - az akkor frissen induló és sok családhoz eljutó megyei napilap, a Hargita révén - igyekeztek hazahívni az ország különböző városaiban, építőtelepein dolgozó csíki mesterembereket, családokat. Egy-egy visszatérés nagy sajtónyilvánosságot kapott (a szlogen: "válaszoltak a szülőföld hívására, és hazajöttek"). Ennek az ideologikus beszélésnek a szerepét nem kell túlbecsülnünk, de kétségkívül volt szerepe az első években a belső urbanizációs kényszer kialakulásában és megerősödésében, elsősorban az akkor még teljesen újnak tetsző "regionális nyilvánosság" fórumának működtetése révén (hírek a hazatérőkről, új munkahelyek bemutatása, a város fejlődésének jellemzései, a tervek és fejlesztési elképzelések köztudatba való bevitele stb.)

a. 4.

Végül meg kell említenünk azt a tényezőt is, amelyre röviden a hivatalos urbanizálódási "kép" bemutatásakor is kitértünk: a változás "emberi léptékét". Ha megfigyeljük a régió térképét, felbecsüljük a távolságokat, s ezt összevetjük az utazási lehetőségekkel (időtartam, utak állapota, járművek kényelmi foka, személygépkocsik hiánya, az üzemanyagellátás hiányosságai stb.), akkor ma a városba járást nem tekinthetjük emberi léptékűnek. De 1968-ban annak tűnt! Az előző évek lehetőségeihez képest ez volt a jó, a kényelmes, a könnyen elviselhető megoldás. Legalábbis a régió népessége szemében. Az ismert településre való bejárás, a napi vagy hétvégi hazajárás lehetősége, a falubeliekkel való együttműködés vagy együttutazás, a

beköltözés elérhető közelsége mind-mind amellet érvelt, hogy ennél jobb megoldás nem is lehetséges. Nem véletlen, hogy a város erőteljes mértékben olyan fókusszá vált, amely a későbbiek során meghatározta az otthoni életvitel egész struktúráját.

A bemutatott négy tényező együttese vezetett oda, hogy az urbanizálódást mint lehetőséget a régió a kezdet kezdetén egyöntetűen elfogadta, szemben az elméletileg várható idegenkedéssel és fokozatos (kényszerű) adaptálódással. Ez persze nem jelenti azt, hogy maga a folyamat is így alakult. De ez a beállítódás kialakult s tanulmányunkban ezt a beállítódást belső urbanizációs kényszerként körvonalaztuk. Szerepe kettős jellegű, és ezt a kettőséget feltétlenül ki kell emelnünk! Egyfelől szorgalmazta az urbanizálódási folyamatokba való belépést, de ugyanakkor mindezt annak a meggyőződésnek a kíséretében tette, hogy maguk a belépők uralják a folyamatot, rendelkeznek fölötte! A felvállalt folyamat feletti uralom érzése (az urbanizálódási folyamat kezdeti interiorizációja) az a tényező, amely e régió urbanizálódási folyamatát a legelső pillanatoktól kezdve jellemzi, és ez lesz az a tényező is, amely 3-5 év múlva a fent elképzelt folyamatot - az interiorizáció által fenntartott erőterében összeálló feltételháló révén - sajátos irányba tereli el. A tanulmányban részletesen elemzett, a stabilizációs stratégiákat létrehívó feltételek nem állhattak volna össze, nem léphettek volna működésbe (nem fejthették volna ki generáló hatásukat), ha nem létezik ez az interiorizáció.

Amikor pedig a belső urbanizációs kényszer gyengülni kezdett a 80-as évek közepén, akkor már az egész folyamat a maga külön útját járta.

Amennyiben ez az interiorizáció a kezdetek kezdetén nem alakul ki, nyilvánvalóan másként alakul a város "elfoglalása". A szocializmus viszont - sok más romániai regionális fejlesztés-politikai koncepciótól eltérően - ezúttal úgymond hibázott: a csíki változatot emberi léptékűre tervezte és ezért nem sikerült e régió lakosságát teljesen az életformaváltás tárgyaivá redukálni. A folyamat kezdetén megmaradt valamelyes mértékű alanyiségük, és ez - a fentről diktált változás fogyatékoságait is kihasználó stabilizációs stratégiák megjelenése nyomán - nemhogy később is megőrződött, de meg is erősödött. Az eredmény: a stabilizálódott átmeneti életforma, amely - metaforikusan fogalmazva - egyfelől az egyént és életvilágát tárgyá redukálni kívánó auklerista társadalomalakítási szándék, másfelől pedig az alanyiségüket kulturális paradigmáik révén ösztönösen védő mindennapi kapcsolathálók folyamatos konfrontációjának (torz) szüleménye.

b. A stabilizációs stratégiák jelentkezése és megerősödése

A megyésítés utáni első évtizedben (1968-tól a 70-es évek utolsó harmadáig) még nem jelentkeztek trendszerűen a stabilizációs stratégiák. Az előbbieik folyamán elemzett interiorizáció, valamint a fentről diktált városfejlesztés kezdeti lendülete az adódó lehetőségek közti válogatást helyezte előtérbe, s a válogatási gyakorlat a falu életvilágát - amely ebben a stádiumban elvben a stabilizációs stratégiák sok változata számára nyújthatott volna támogató háttérrel - átmenetileg mintegy zárójelbe helyezték. A stabilizációs stratégiákat életre hívó feltételek egy része már ebben az időszakban is létezett (pl. urbanizálódási aszinkron, beugrásos gyakorlat), de még nem generáltak védekezési eljárásokat.

A hetvenes évek közepétől indultak be azok a folyamatok, amelyek mintegy megtörték a városiasodás irányába tartó, látszólag teljesen gondtalan menetelést. Ez volt az az időszak, amikor tetőzött a beköltözési hullám, és igen magas volt az ingázók száma is, ugyanakkor a frissen beindult, nagy befogadóképességű ipari líceumok egyszerre elvonták faluról a fiatalokat (szaklíceumi osztályok, mesterképző osztályok esti tagozaton, ún. inasosztályok). Az addig egyenletesen növekvő város hirtelen "megduzzadt", s ez két olyan feltételt hozott össze, amelyek - a már meglévőkkel együtt - működésbe léptek. Nagyon leegyszerűsítve azt is mondhatnánk, hogy a falu hirtelen "elfoglalta" a várost. Az eredmény egyfelől a fókuszoként működő városkép képlékennyé válása, másfelől pedig a tegnapi életvilágra jellemző kapcsolathálóknak az urbanizációs folyamatokban való jelentkezése. A falu ekkor vált először kritikus tömeggé az urbanizálódási folyamatokban, s ez a helyzet mintegy automatikusan vonta maga után az olyan élethelyzeteket, amelyekben már stabilizációs stratégiák is működésbe léptek.

Amint azt a stabilizációs stratégiákat számbavevő fejezet lezárásában már jeleztük, ezek a stratégiák nem közvetlenül hatottak az életformaváltási folyamatok ellenében, hanem egyfajta alternatív életvilágépítési kísérletet jelentettek az urbanizálódási folyamatok réseiben. Az addig többnyire töretlenül alakuló folyamatban átmeneti jellegű állomásokat, kitérőket, szüneteket - kis ideig tartó, de erőteljes kilépési lehetőségeket - hoztak létre. S hogy ilyenek létrejöttek, abban nemcsak a már említett, mintegy automatikusan működésbe lépő feltételek játszottak közre, hanem a fentről diktált fejlesztési ritmus strukturális és funkcionális zavarai is, amelyek a 70-es évek végétől már egyre érezhetőbben jelentkeztek (pl. a

munkahelyteremtések folytonosságának meg-megtörése, a helyi bürokráciának az urbanizálódást lassító szerepe, az infrastrukturális fejlesztések lassú háttérbeszorulása, a falusi ételmisszer- és iparicikk ellátás beszükülése stb.).

Ha a stabilizációs stratégiák által dominált események működését vizsgáljuk, akkor erről az időszakról azt mondhatjuk el, hogy a közös referenciapontok keresése, illetve az azokra való hivatkozás dominálta ezeket az átmeneti jellegű kilépést jelentő eseményeket. Ez feltehetően azzal van összefüggésben, hogy minden egyes ilyen élethelyzetben a résztvevők szükségét érezték a helyzet (az esemény) erőteljes és azonnali legitimizálásának, ezért olyan gyakorlatokat léptettek életbe, amelyek egyetlen erőteljes gesztus révén biztosították az esemény érvényességét. A részletek kidolgozására nem volt még elegendő idő, vagy ha igen, ez az aprólékos kidolgozás és bebiztosítás nem tűnt még igazán fontosnak. Ugyanebben a szakaszban jelentkezett az eltávolítási manőver is, mint domináns gyakorlat. Ez szintén az eseménynek a környezetet alkotó urbanizálódási folyamat ellenében való önmeghatározását szolgálta. Ha a határokat erőteljesen sikerült megvonni, akkor nem vált perdöntővé az, hogy maga az esemény sikeresen alakult-e vagy sem.

Az időszakos kilépések a 80-as évek közepén váltak igazán gyakoriakká, s számuk megnövekedése mellett tapasztalható volt az egyes események megerősödése, formális ritualizálódása, valamint tér- és időbeli kiterjedése is. Ezt a folyamatot két tényező implikálta: (1) a stabilizációs stratégiákat életre hívó feltételháló újabb elemeinek a jelentkezése, és (2) a fentről szabályozott urbanizálódási folyamatban mutatkozó komoly strukturális zavarok.

b.1.

A 80-as évek közepére a stabilizációs stratégiákat kitermelő feltételháló minden eleme a szó szoros értelmében véve ringbe lépett. Az urbanizációs aszinkron erősebb volt, mint azelőtt bármikor, s a beugrások gyakorlata is akkor kívánta meg a beugráshoz szükséges egyéni készletek legnagyobb koncentrációját (s nem véletlen, hogy ebben az időszakban az "ugrás" már egyre kevesebbnek sikerült). A kényszerű szabadságolásoknak, a fél-fizetések gyakorlatának bevezetése, a munkahelyek bizonytalansága a várost mint fókuszot eltávolította, s magát a mentális városképet hangsúlyozottabban képlékennyé tette. Ebben a helyzetben - mintegy ráfelelésként - fölerősödtek a magabiztosnak vélt kapcsolattartási módok. Az

ekkor belépő új feltételek (a belső urbanizációs kényszer gyengülése, a kis élet legitimitásának megteremtődése, illetve a nemzetiségi hivatalos nyilvánosságról való teljes leszakadás) egész sor olyan új helyzetet is kreáltak, amelyekben a stabilizációs stratégiák domináltak (pl. az elvándorlásokról való beszélgetések, a földművesmunka újbóli fölértékelődése nyomán kialakult helyzetekben való viselkedés és az ezekre a helyzetekre irányuló reflexiók forgalmazásának helyzetei, a hazajárások előtérbe kerülése stb.).

b.2.

A fentről irányított urbanizálódási folyamat ebben az időszakban gyakorlatilag csődöt mondott, s ennek a következményeit nyilvánosan is beismerték. A falu, a falusi munka ismét az ideologikus beszélés középpontjába került, megszűnt a város, a városbaköltözés reklámozása, de a naponta tapasztalható tények ettől függetlenül is határozottan jelezték a hivatalos urbanizálódás teljes leállását: leállt a lakásépítés, új munkahelyek létrehozása helyett elbocsátásokkal kellett szembenézni, a város (a fő élelembeszerezési hely) ellátása folyamatosan romlott. A fentről irányított urbanizálódási folyamat teljes elbizonytalanodása a stabilizációs stratégiákat tartalmazó események fölértékelődéséhez vezetett.

A bemutatott két tényező hatására a közel egy évtizedes tendencia (ti. a stabilizációs stratégiákat tartalmazó események jelentkezése és térhódítása) lassan egy választható, alternatív életforma jegyeit öltötte magára. A folyamatos változás érzetét felváltotta a stabilitás érzete. Többé nem a város, a városivá válás volt a fontos, hanem az én, a mi, akiknek már nem a hely holnapi elérése a fontos, hanem a hely mai megtalálása jelenti a legfontosabb célt. Dominánssá válnak azok az események, amelyek egyrészt keretet adnak ennek a stabilitásérzésnek, másrészt segítik a még nem konkretizálódott helyteremtési igények tárgyasulását. Ugyanakkor ezek az érzelmileg felöltött, és külső formájukat tekintve ritualizálódott események igen erős legitimációs szerepet is betöltenek: visszaigazolják a helykeresési igyekezeteket és a helytermelési gyakorlatot. A stabilizációs stratégiák működése síkján ebben az időszakban - az eltávolítási gesztusokkal és a közös referenciapontokkal való operálás mellett - igen fontossá válnak a legitimációt hordozó eljárások: a bizalmas jelleg működtetése, a megnyilatkozások pragmatikai vonatkozásainak előtérbe kerülése. S ami talán leginkább a centrumba kerül: a kész szerepekkel való operálás. Az

átmeneti életforma a felszínen gyorsan megszerveződik, a mélyben pedig - igaz, csak mikroszinten - erős kapcsolathálókat szerveződnek. Életre kel a senki által meg nem tervezett életforma, amely heteromorf jellegénél fogva aligha tekinthető a szocializmus sikeres termékének. Tény, hogy létrejött, mégpedig egy olyan feltételháló eredményeként, amely korántsem szűnt meg az 1989-es változásokkal, sőt, maga a beindult folyamat sem zárult le véglegesen. Kettős oka is van tehát annak, hogy ez a folyamat tovább haladjon a maga útján (vö. Zárómegjegyzések). Anélkül, hogy bármiféle értékelő megjegyzést tennénk ennek az átmeneti életformának a jellegére vonatkozóan, azt kell mondanunk, hogy alapos megismerése kulcsfontosságú, mert egész sor olyan, ún. "szocialista" jelenségre nyújt magyarázatot, amelyek a máshol kitermelődött és elfogadott érték-, és normarendszerek szemszögéből abszurdnak, groteszknak, s ennek okán vagy jelentéktelennek, vagy embertelennek minősülnének. A stabilizációs stratégiák kialakulásának és megerősödésének erre a régióra jellemző modellje - igaz, csak egy részterületen - pontosan arra mutatott rá, hogy a mindennapi élet síkján miképpen volt átélhető az ún. szocializmus.

8. Zárómegjegyzések

Tanulmányunk utolsó részében arra a kérdésre próbálunk választ adni, hogy a vizsgált régióban mi várható a közeljövőben. Ez a válasz több mozzanattól áll, ezek közül csak a legfontosabbakra térünk ki.

Elemzéseink eredményei szerint a vizsgált régióban egy ún. átmeneti életforma alakult ki és állandósult, s ennek az állandósulásnak a technológiája (értve ezalatt a stabilizációs stratégiákat tartalmazó események feltételrendszerét, valamint az események kiépülési módját) arra enged következtetni, hogy a stabilizációs tendenciák még nem zártak le, a lezárulás az elkövetkezendő években sem várható. A ma (1991-ben) megfogalmazódó társadalomalakítási elképzeléseknek (lásd a politikai pártok és kulturális szervezetek programjait) további "visszarendeződésel" kell számolniuk. Ezt a folyamatot pillanatnyilag még újabb feltételek is támogatják, többek között a rendszerváltás utáni törvények és rendelkezések (földtörvény, privatizációs folyamatok, a magánszektor kialakulása) felemássága, ellentmondásos jellege, valamint az ezek nyomán kialakuló bizonytalan helyzetértékelés. Egy olyan újabb tényezővel bővült a stabilizációs stratégiákat éltető feltételrendszer, amely - a korábbi évek gyakorlatához hasonlóan - a "bizonytalanra biztossal reagálni" elvet, tehát

az ismert életvilágépítési stratégiák mozgósítását helyezi előtérbe. De úgy véljük, hogy ez az újabb mozzanat nem befolyásolja alapvetően (mint ahogy hiánya sem lenne jelentős) az ún. átmeneti életforma további erősödését. Az ok a következő: a külső és belső kényszer nyomán elindult életformaváltási folyamat alternatívájaként létrejött életforma pillanatnyilag a saját legitimitása termelésének döntő fázisában van. Ezt az állapotot csak nagyon drasztikus külső hatás bírná megváltoztatni vagy módosítani. A döntő fázis tulajdonképpen azt jelenti, hogy a stabilizációs stratégiákat tartalmazó események most hódítják meg a mindennapi élet és ezen belül a privát szféra igazán fontos régióit. Ha az elmúlt évekre vonatkozóan (1985-86-tól erre fele terjedő időszakra vonatkozóan) azt mondhattuk, hogy a sokrésztvevős, nagy publicitással rendelkező ún. közösségi események sugározták az alternatív változatok számára a legitimitációt, akkor a holnap vonatkozásában már azt jósolhatjuk, hogy - bár több ilyen közösségi esemény tovább fog élni - ezek az események fokozatosan el fogják veszíteni központi legitimitációtermelő szerepüket, s a személyes életeseemények szimbolikus lereagálásának fő területe a kisebb léptékű közösségi esemény, a vérségi és területiális kapcsolatok mentén szerveződő, zártabb körű formációk működése lesz. Bár ma a politológusok és tömegkommunikációs szakemberek előszeretettel melegítik föl a falu (a székelly falu) önszerveződésének, a települések önrendelkezésének mítoszát, kollektív jellegű cselekvésekre a jövőben aligha lehet számítani. Amíg az átmeneti életformák igazán meg nem erősödnek, addig ebben a régióban - Berreman small scale-large scale fogalom-párját véve alapul - a micro-scale típusú szerveződési formák fogják uralni a hétköznapiakat. S ezek is passzívok lesznek abban az értelemben, hogy létrejöttük és működésük legfontosabb funkciója az egyénre, családra, mikro-közösségre irányuló legitimitációs szerepkör felvállalása. Metaforikusan szólva azt is mondhatnánk, hogy ebben a régióban a mindennapi élet, a társadalom el fog rejtőzni, és az elmúlt két évtizedben kialakult kettősség (hivatalos nyilvánosság - mindennapi nyilvánosság) tovább fog erősödni. Ez az állapot tulajdonképpen már ma is érzékelhető, és az elkövetkezendő években - amennyiben nem kerül sor nagyon drasztikus külső beavatkozásra - ez a folyamat még tartani fog.

Az átmeneti életformát kitermelő események építkezési gyakorlatát elemezve láthattuk, hogy számtalan jel mutat ennek az életvilágépítési gyakorlatnak az instabil jellegére (erős védőburok megléte, a patetikum nagy szerepe, a verbális szféra sajátos önmagyarázó funkciója stb.). Ezek

a tulajdonságok arra utalnak, hogy az átmeneti életforma megszilárdítására és legitimálására irányuló igyekezet - nagy valószínűséggel - nem vezethet hosszabb élettartamú, az ágensek beidegződései szerint kellően be/túlbiztosított stabil formákhoz. Az ezen a síkon is megmutatkozó aszinkron (ezt akár stabilizációs aszinkronnak is nevezhetjük), valamint a forma (lásd: az események megemeltsége és túlmagyarázása) és a praktikum (lásd: célorientált mindennapi életvezetés) felszíni összeegyeztetése érdekében tett kompromisszumok föltehetőleg az életvilágépítési gyakorlat lassú privatizálódását fogják kitermelni. Tehát ebben a régióban a mindennapi életet szervező társas organizációk szintjén egyfajta lebomlásra számíthatunk. Ha a tegnap vonatkozásában még small-scale típusú közösségekről beszélhettünk, az erőltetett urbanizációs folyamat (végeredményeként, termékként) a micro-scale típusú szerveződési formák megjelenését és megerősödését eredményezte. Ma ez a folyamat (ti. a megerősödés, a megjelent formák legitimálódása) teljében van, és várható, hogy kifizutása közben/után lényeges változás következik be: az életvilágépítési praxist egyre nagyobb mértékben az egyénre méretezett stratégiák fogják uralni. A sokrésztvevős, ritusszerű közösségi események jó része mára már elveszítette társadalomszervező potenciálját, a holnap vonatkozásában a micro-scale típusú organizációkra hasonló sors vár. Az életvilágépítés privatizálódásának folyamatát több külső tényező lassíthatja ugyan, de megállítani, félbeszakítani csak drasztikus külső hatás tudja (pl. a mindennapi életvilág egyik napról a másikra történő felszámolása). Ez az európai szemmel nézve meglehetősen megkésett individualizáció az elkövetkezendő évek uralkodó tendenciája lesz.

Azt, hogy ennek a ma zajló (a társadalomnak a "kis élet" sáncai mögé való elrejtőzése) és holnap várható (az életvilágépítés fokozatos privatizálódása) folyamatnak milyen következményei vannak - amelyekkel a társadalomépítés tervezői, kivitelezői is számolhatnak - ,egy külön tanulmány keretében kell majd részletekbe menően számba venni. Kutatási eredményeink amellet érvelnek, hogy ebben a folyamatba beleszólni - a legitimációs gyakorlat mélyen rejtőző, szimbolikus jellege folytán - gyakorlatilag nem lehet, legfeljebb a létező életvilágok drasztikus felszámolása révén. Az átalakítási elképzelések épp úgy lepattohatnak róla, mint a konzerválásuk illúzióját megteremtő mítoszok (vö: a székely falu jellegével kapcsolatos publicisztikai és áltudományos elméletek). A létező folyamathoz hozzáadni valamit, a folyamat optimalizálására törekedni - természetesen annak ismeretében - valószínűleg lehet. Az ilyen jellegű

befolyásolási stratégiáknak a kidolgozása azonban az átmeneti életforma további alapos kutatását is előlegezi.”